

UNIVERZITET U SARAJEVU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA HISTORIJU

Koncept ratovanja u 16. stoljeću u Evropi
(završni diplomski rad)

Student : Haris Popaja

Mentor: Doc. dr. Amila Kasumović

Sarajevo, 2017.

SADRŽAJ

UVOD	2
1. OPŠTE KARAKTERISTIKE VOJNIH RODOVA	5
1.1. Pješadija.....	8
1.2. Konjica.....	15
1.3. Artiljerija	19
2. OPSADNO RATOVANJE	24
3. USLOVI RATA U 16. STOLJEĆU.....	31
4. KULTURNI, SOCIJALNI I POLITIČKI KONTEKST	33
4.1. ARISTOKRATIJA	36
4.2. VOJNICI:.....	41
5. RAT I DRUŠTVO	46
6. RAT I IZGRADNJA DRŽAVE.....	48
ZAKLJUČAK	51
LITERATURA.....	55

UVOD

Vojne snage u periodu 16.stoljeća, koji se u historiji označava kao zora modernog doba, su doživjele izmjene koje će obilježiti dalji razvoj vojne doktrine. Značaj teme se može sagledati u više aspekata. Promjene koje se javljaju u 16. stoljeću se ogledaju u vladarskim ovlaštenjima u kontekstu jačanja centralizacije. Ekonomski aspekt zajedno sa socijalnom dimenzijom evropskog društva je u direktnoj vezi sa razvojem vojne doktrine. Ovi procesi su uzajamno povezani. Osvajački ratovi su uvijek rezultirali snažnim ekonomskim promjenama koje onda imaju suštinske posljedice za dalji razvoj ili stagnaciju društva. Međusobni odnosi evropskih zemalja, težnja za hegemonijom na kontinentu, sve je uslovljeno vojnim mogućnostima. Diplomatski kapacitet evropskih sila i sposobnost izbjegavanja ili iniciranja sukoba sve je povezano sa razvojem vojske. Usprkos neupitnom značaju kulturnog preproda 16. stoljeće nije period mira. Upravo je sposobnost prilagođavanja novim ratnim uslovima odredilo dalji tok historije u Evropi. Potrebno je pristupiti problemu konceptualno. Upravo zato rad nije zamišljen kao puko nabranje bitaka i datuma. Srž historiografije jeste shvatanje, razumjevanje procesa.

Značaj teme jeste u tome što je u periodu o kojem se govori određena putanja razvoja evropske historije. Dolazi do raščlanjivanja feudalnog i modernog pogleda na ideju države. Cilj rada jeste da se prikaže kako je izgledalo ratovanje u ovom periodu, i zbog kojih uslova je došlo do takvog razvoja. Također, nastoji se pokazati razlika i prijelaz iz srednjeg vijeka u moderno doba. Razvoj snaga ćemo prikazati kroz izlaganje o glavnim rodovima vojske u tom periodu (pješačija, konjica, artiljerija). Također ćemo u manjoj mjeri spomenuti fortifikacijske objekte i njihov razvoj, budući da je rješavanje tog problema uslovljavalo razvoj artiljerije. U radu će biti govora o bitkama koje su upotrebom novih taktika predstavljale prekretnice u smislu razvoja vojnih snaga. U kontekstu vojne historije nezaobilazna su razmatranja političkih strujanja, utjecaja, sa fokusom na tehnički razvoj naoružanja i opreme.

Najviše će biti obuhvaćen prostor zapadne Evrope, ali ćemo obratiti pažnju i na ostatak evropskog prostora. Posebna pažnja će biti posvećena pojedinim zemljama koje su u ovom dobu prednjačile u vojnim inovacijama. U radu će biti razmatrana i vojska drugih dijelova svijeta ali u kontekstu teme koja se bazira na evropski prostor. Tu se misli na početke intenzivnije kolonizacije predvođene zemljama zapadne Evrope. Tako ćemo dati prostora za historijski kontekst gdje će se nastojati dati šira slika političkih, tehničkih i društvenih uslova u kojima se razvijala vojska, vojna doktrina i tehnologija.

Rad je postavljen problemski, odnosno svako poglavlje otvara različita pitanja ključna za koncept ratovanja. Radi boljeg shvatanja teme bit će govora o društvenim klasama koje su dominirale ovim periodom. Kroz sagledavanje njihovog razvoja i prilagođavanja novim društvenim uslovima moći će se razumjeti srž razloga koji su usloveli razvoj vojne doktrine i tehnologije u pravcu kojim se kretao tokom obrađenog perioda. U radu će detaljnije biti govora o promjeni položaja vladara u društvu. Samim tim mora se analizirati nova dinamika odnosa koja se javlja između vladara, aristokratije i ostalih podanika. Ove promjene se vežu za tehnološki razvoj koji karakteriše sve aspekte društva 16. stoljeća.

Razmatrat će se konkretna upotreba vatrenog oružja u smislu samog uklapanja u novi način ratovanja. Bit će govora o konkretnim tehnološkim inovacijama po pitanju vatrenog oružja. Bilo da se radi o artiljeriji ili manjem vatrenom naoružanju, sagledat ćemo na koji način dolazi do masovnosti i prihvaćenosti novog oružja. Usvajanje novih metoda ratovanja je potrebno sagledati kroz različite slojeve društva. Pokušat će se dati slika promjene na bojnopolju koja dovodi do drugačijeg poimanja pozicija različitih slojeva društva.

U pogledu fortifikacije i artiljerije bit će govora o „oživljavanju“ fortifikacijskih objekata u smislu njihove ponovne relevantnosti u odbrani gradova. Za problematiku same artiljerije će se razmotriti postepeni razvoj i prilagođavanje odbrambenim objektima, ali i upotrebi na samom bojnopolju. Govorit će se o razlozima zašto artiljerija nije mogla biti efikasnija tokom 16. stoljeća. Detaljno će biti govora o konkretnim strateškim, taktičkim i tehničkim promjenama sa kojima se suočavaju vojnici i njihovi zapovjednici, kako bi se što bolje prikazao efekat promjena koje su uslijedile u ovom historijskom periodu. U vezi sa fortifikacijskim ratovanjem obratit će se pažnja na perspektivu branioca i napadača. Izazovi koji su se javljali pred napadačima i braniocima. Svakako da je evolutivni proces artiljerije i fortifikacije najviše zavisio od rješavanja problema koji su se javljali tokom opsada.

Nastojat će se dati slika vladajućih slojeva i njihove uloge u društvu, kroz odnose prema oružanim snagama. Pored vladara i aristokratije kroz socijalni kontekst će se pokušati prikazati slika vojnika i uslova kojima je bio podložan. Samo pitanje percepcije nasilja i društvenog odnosa prema tom fenomenu će također biti zastupljeno u radu. Uslovi pod kojima je došlo do određenog razvoja se najprije mogu tražiti u socialnim i ekonomskim prilikama doba o kojem se govori u radu. Bitno je obratiti pažnju na pojmove centralizacije vlasti. Sam intenzitet promjena u načinu ratovanja je u direktnoj vezi sa pitanjima stepena centralizacije

vlasti. Savkako da će se u tom smisli govoriti o pojedinačnim vladarima. Kolika je uloga same ličnosti vladara, energičnosti i sposobnosti pojedinca na čelu države.

Literatura za ovu temu je opširna. Napisano je mnogo naučnih radova koji se bave pojedinim aspektima vojnih promjena. To je posebno primjetno za literaturu na engleskom jeziku. Kompletne knjige su posvećene pitanjima koja okružuju vojni razvoj renesansnog perioda u historiji Evrope. Veliki broj historičara je pisao na ovu temu. Bilo da se radi konkretno o vojnoj historiji ili općenito govoreći o promjenama u osvit modernog doba. Renesansni period je prekretnica u civilizacijskom razvoju čovječanstva, pa je samim tim svaki njegov aspekt detaljno analiziran u literaturi. Cilj rada jeste da se analizom literature izloži jedna cjelovita slika uslova razvoja vojnih snaga u 16.stoljeću.

1. OPŠTE KARAKTERISTIKE

Da bi bolje razumjeli sliku bojnog polja važno je sagledati kako je samo ratovanje izgledalo u 16.stoljeću. Komandanti izbjegavaju velike akcije u kojima je dolazilo do rizika gubljenja kompletne vojske. Umjesto toga primjenjuju se taktike okruživanja, opsade i iscrpljivanja neprijatelja. Ekonomski značaj gradova je nametao njihovu stratešku bitnost, te je fokus ratnih ciljeva upravo bio na osvajanju gradskih sredina. Opsade su zahtijevale pokretanje velikog broja vojnika. Mnogi ratovi su rješavani uslijed finansijskog pritiska, prije nego zbog vojnog djelovanja. Nije bilo neuobičajeno da vojni trijumf na bojnopolju postane beznačajan, uslijed raspuštanja vojske zbog nemogućnosti njenog plaćanja.¹

Vatreno oružje je skupo i zbog toga mnogim (plemstvo, sitni kneževi) nije dostupno, kao što je to bio slučaj sa starim tipovima naoružanja. Zbog toga vođenje rata prelazi u ruke vladara, koji mogu da obezbijede više sredstava. Otpor feudalaca njihovoj vladavini i centralizmu postaje stoga manji nego dotada.² No otpor još uvijek zavisi od slučaja do slučaja. Put ka stvaranju apsolutističke monarhije bio je otvoren promjenom u proizvodnji i tehnici ratovanja.³ Nadmoćnost vladara i opadanje snage plemstva dovode do značajnih društvenih promjena. Običan čovjek, dotada zapostavljen u društvenoj hijerarhiji srednjeg vijeka, postepeno izbija u prvi plan. Savremenici zapažaju promjene i izmijenjeni položaj i ulogu plemstva.⁴

Prenošenje vođenja rata sa plemstva na kralja i najamnike, upotreba nove tehnike i oružja najavljuju promjene u Evropi. Iako je proces različit u raznim dijelovima Evrope, rezultat je bio isti: slabljenje utjecaja plemstva i smanjenje njegove političke i vojničke snage i moći. Plemstvo ratuje i dalje, a novu tehniku prihvata sa mnogo cinizma. Ono prihvata nastalo stanje i zadržava komandne položaje u armijama evropskih država.⁵

Stupanje u službu vladara dovodi do potčinjavanja plemstva njegovim željama i stvaranja novih odnosa između vladara i podanika.⁶ Nova ratna tehnika ima i druge

¹ Arnold Thomas, *The Renaissance at War*, Harper Perennial, Toronto, 2001, 123.

² Brodie Bernard, *From Crossbow to H-Bomb*, Indiana University Press, Indiana, 1973, 15.

³ David G. Chandler, *The Art of Warfare on Land*, Hamlyn, London, 1974, 34.

⁴ Anglo Sydney, *The Martial Arts of Renaissance Europe*, Yale University Press, New Haven, 2000, 11.

⁵ Živojinović Dragoljub, *Uspon Evrope*, Matice srpske, Novi Sad, 1989, 29.

⁶ Anglo, *The Martial Arts of Renaissance Europe*, 15.

dalekosežne posljedice. Potreba za oružjem, u eri stalnih ratova, dovodi do većih ulaganja i povećanja proizvodnje metala u Evropi. Topovi, arkebusi i muskete zahtjevaju mnogo metala, lanaca, kuka, drveta i ostalog materijala. Kamena topovska đulad zamjenjuju se metalnim, što važi i za lako oružje. Potreba za metalnom rudom dovodi do širenja starih i otvaranja novih rudnika, a koriste se i novi tehnološki procesi (peći za topljenje rude). U periodu od 1460. do 1530. godine ratne potrebe dovode do petostrukog povećanja proizvodnje gvožđa.⁷

Stajaća vojska u mirovnom periodu nije bila praksa u Evropi u 16.stoljeću. Dijelom je izuzetak Osmansko Carstvo. Janičarski korpusi koje su kultivisali osmanski sultani u 16. stoljeću jesu odraz neprikosnovene moći ove države. Može se konstatovati da su Osmanlije sa janičarima prišle najbliže konceptu stajaće vojske. Svakako da se to odnosi na moderni historijski period i na dio osmanske Evrope.⁸ Sa logističkog stajališta, takvi projekti su bili jako zahtjevni. Pored toga, ideja stajaće vojske nije blagonaklono gledana od strane javnosti, izazivajući nesigurnost u namjere onoga koji njom rukovodi.⁹ Nominalna vojna moć jedne tadašnje države se nalazila u rukama dijela aristokratije, koji je tradicionalno komandovao i vodio ratove. Iako je feudalizam kao vojni sistem nestajao, feudalne obaveze tokom ratnih prilika su mogle biti zadržane u određenim oblicima. Tokom perioda kada nije bilo sukoba, vojnici su bili smješteni u garnizonima, najčešće u pograničnim djelovima. Ovakvi garnizoni su morali biti snabdjevani tokom ratova, tako da nisu doprinosili glavnini vojske tokom kampanja.

Glavnina jedne regimente je mogla postojati, ali je uvijek bilo potrebno nanovo podići efektivnu borbenu snagu, u vidu regrutacije ljudstva. Takve armije su se sastojale od svježih regruta i od plaćenika.¹⁰ Svaka regimenta je nanovo podizana, a nakon rata bi bila raspuštena i sva sredstva za održavanje regimente bi nestala. Tako se rađao plaćenički mentalitet kod oprobanih vojnika. Takve vojske su etnički bile raznolike, što je značilo poteškoće pri sporazumijevanju. Problem je bio i neloyalnost. Tumači su bili neophodni. Jedna jedinica bi u prosjeku imala tumača na 400 ljudi.¹¹

Tumači su često bili upošljavani i u samim štabovima, najviše u njemačkim i francuskim armijama. Tečno poznavanje više jezika je bila cjenjena vještina kod kapetana, s

⁷ Živojinović, *Uspon Evrope*, 29

⁸ Pa ipak, sama osmanska država je vrlo brzo doživjela opadanje svoje moći, dijelom zbog janičarskog korpusa.

⁹ Chandler, *The Art of Warfare on Land*, 56.

¹⁰ David G. Chandler, *The Art of Warfare on Land*, 58.

¹¹ Miller Douglas, *Men-at-arms series The Landsknechts*, Reed Consumer Books, London, 1976, 5

obzirom da nije bilo rijetko da vojsku većinski čine osobe različitog etničkog porijekla. Najčešće plaćeničke regimente su bile: švicarske falange (ekskluzivno se vezuju za teritorije Francuske nakon 1516. godine), njemački *Landsknecht* i kasnije njemački *riteri* (vitezovi), te italijanski *condottieri*.¹² Ponekad bi se dešavalo da se regimente iste nacionalnosti nađu jedna nasuprot drugoj, i tada se javljao rizik da vojnici odbiju da se bore protiv svojih zemljaka.¹³ Varljiva ekonomska situacija je značila da su mnogi vojnici ostajali van službe duže vrijeme, što je značilo da su se morali snabdijevati pljačkom. Plaćenička vojska je ovisila o novcu, što je značilo da su se bitke gubile ili dobijale u zavisnosti od učestalosti isplate. U slučajevima kada regimenta nije mogla biti adekvatno isplaćivana, dezerterstvo je bilo uobičajena pojava. Treba napomenuti da su pored plaćenika podizane i milicije, što posebno važi za Englesku. Druge zemlje su koristile milicije u manjoj mjeri, naročito u internim sukobima kao što su pobune određenih pojedinaca, većih grupa ili gradova.¹⁴

Iako su regimente brojčano varirale i skoro uvijek bile ispod punog kapaciteta, velike sile tog doba kao što su Francuska i Habsburška Monarhija su često ratovale što je značilo, da su pojedine regimente bile aktivne u dužim vremenskim intervalima. Model veličine i organizacije vojske u 16. stoljeću je svakako španska armija koja se borila u Flandriji, za vrijeme ustanka 1568. do 1648. godine.¹⁵ Nekoliko španskih pješadijskih regimenti je postojalo dovoljno dugo i u takvim slučajevima je postojao određeni osjećaj kontinuiteta barem u organizacijskom smislu.

Španska armija u 16. stoljeću je bila i najprogresivnija. Tako su njihovi veterani sa invaliditetom dobijali obezbjeđen smještaj i naknadu. Vlasti su pružale pomoć pri administrativnim troškovima ukopa vojnika, te su nastojale uvesti red u vojne kampove u pogledu zdravstvenih potreba vojnika.¹⁶ Pojam vojske u 16. stoljeću nije podrazumijevao infrastrukturu koju mi danas vežemo za taj termin.¹⁷ Dodatne potrebe su ispunjavali civili,

¹² Profesionalci koji su snadbjevali i komandovali četama plaćenika, za bilo koga ko bi im adekvatno platio, unutar ili izvan italijanskog prostora.

¹³ Jedan od takvih primjera je zabilježen u bici kod Dreuxa 1562.godine. Švicarci na obje strane su spustili koplja odbivši da se upuste u sukob, upućujući verbalne provokacije jedni drugima.

¹⁴ Arnold, *The Renaissance at War*, 141.

¹⁵ Anglo, *The Martial Arts of Renaissance Europe*, 33.

¹⁶ Parker Geoffrey, *The Army of Flanders and the Spanish Road*, Cambridge University, London, 1972, 193.

¹⁷ Brodie, *From Crossbow to H-Bomb*, 1973, 37.

koji su išli za vojskom. Uniformisanost nije postojala, vojnici su najčešće na vidljivim mjestima nosili oznake.¹⁸

1.1. Pješadija

Oružje koje je najčešće bilo u upotrebi kod pješadije su bili: mač i mali štit (*buckler*), veliki mač koji se koristio sa obje ruke, dugo oružje - *halberd*, različite vrste kuka, i dugo koplje. Mali štit i mač su bili najkorišteniji na početku stoljeća, pogotovo od strane Španaca. Izlaze iz upotrebe nakon 1520. godine. Iako je većina vojnika još uvijek nosila veliki klasični mač u borbu, ovo oružje je postajalo sekundarno. Velike mačeve su najintenzivnije koristili *Landsknecht*, direktno napadajući neprijatelja, ili odsijecajući vrh dugog koplja protivničkim vojnicima. Kako je 16. stoljeće odmicalo ovi veliki mačevi su gubili na popularnosti.¹⁹

U borbi su korištene raznovrsne vrste dugog oružja. U Engleskoj je jedna vrsta ovakvog oružja (*bill*) korištena do kasno u 16. stoljeće. Halberd je također u toku stoljeća bio izuzetno popularan, ali je krajem stoljeća više postajao simbol vojnog ranga, gardiste, oficira ili najčešće narednika.²⁰ Svakako, oružje koje treba izdvojiti po frekventnosti upotrebe je dugo koplje. Mada dugo koplje nije predstavljalo nikakvu tehnološku inovaciju, način na koji je korišteno u 16. stoljeću je promijenio ratovanje. Švicarci su izvojevali niz značajnih pobjeda koristeći ovo dugo koplje tokom 15. stoljeća, pa je na taj način njegova upotreba stekla popularnost na zapadu Evrope. Ključ njihovog uspjeha je bio zavidan nivo discipline i organizacije koji su Švicarci primjenjivali.²¹ Njihov uspjeh je doveo do toga da se formacija falange usvoji i u ostatku zapadne Evrope. Renesansni period karakteriše fascinacija sa svim što ima veze sa antičkom civilizacijom. Upravo je u klasičnom antičkom periodu borbena formacija sa dugim kopljem-falanga i nastala. Ova fascinacija je također doprinijela popularizaciji falange, i preferiranju upotrebe dugog koplja. Samo oružje je jednostavno dugo koplje, a norma je bila da mu je dužina 5 metara, pogotovo kod Švicaraca. Manje varijante dugog koplja su postojale, pogotovo kod Engleza, a nije bila rijetkost da vojnik odreže dio koplja kako bi se smanjila težina. Vrh koplja je bio obično u obliku šiljka ili sječivo u obliku dijamanta ili lista. Dio ispod vrha bi bio obložen metalom kako bi se spriječilo odsjecanje glave koplja. Na mjestima hvata bi se ponekad postavljala mekana tkanina za lakše rukovanje.

¹⁸ Ove oznake su se najčešće izražavale u vidu boje perjanica, lenti ili traka. Habsburške su bile crvene, francuske plave, nizozemske narandžaste, švedske žute i slično. Ponekad su na ogrtačima bili izvezeni grbovi dinastija i država za koje su se vojnici borili.

¹⁹ Zabilježena je upotreba velikog mača od strane Švicaraca 1544. godine te čak u bici kod Lepanta 1571. godine

²⁰ Gush George, *Renaissance Armies, 1480-1650*, Patrick Stephens Ltd, Somerset, 1982, 65.

²¹ Švicarci su primjenjivali formaciju sa dugim kopljem nakon 1422. godine, tačnije nakon njihovog poraza od strane milanske konjice kod Arbeda.

Dugo koplje je težilo između 3 do 5 kilograma, i zahtijevalo je vješto rukovanje uz znatnu izdržljivost.²²

Glavni razlog velikog uspjeha dugog koplja jeste svakako formacija. Falanga je iziskivala dobro organizvane redove i disciplinu. Ovakva formacija, pravilno postavljena, je za protivnika predstavljala gusto mnoštvo nakostriješenih oštrih vrhova koje se nije moglo probiti. Uzimajući u obzir dužinu koplja, usko formirani kvadrat falange je mogao imati do pet efektivnih borbenih redova.²³ Održavanje redova je bilo esencijalno, jer bi svaka rupa između istih omogućavala prodor konjice ili pješaka sa manjim okretnijim naoružanjem. Potreba za čvrstom formacijom je značila dodatno uvježbavanje, što je utjecalo na vojničku kulturu u kasnijim periodima.²⁴ Komandanti i narednici svakog dijela vojske su morali da iskoriste prednosti svog vojnog roda, nastojeći umanjiti svoje slabosti kombinacijom sa drugim rodovima. Najjednostavnija kombinacija je bila korištenje pješadijske snage u formaciji kvadrata.

Za zaštitu kopljanika pri približavanju neprijatelju strijelci su postavljeni unutar kvadrata. Postojalo je nekoliko varijacija korištenja ovakve formacije. Strijelci su u redovima postavljeni na krila kvadrata. Slična je bila varijacija u kojoj su strijelci postavljeni na sva četiri ugla kvadrata falange. Postavljani su također u manje blokove između kvadrata u takozvanoj „rog formaciji“. Na taj način su mogli pucati iz blizine, štiteći kvadrat. Strijelci su se povlačili u zadnje redove, nakon što bi pucali, tako da je održavana konstantna paljba. Švicarski mentalitet u ratu je ono što je učinilo dugo koplje tako smrtonosnim u njihovim rukama.²⁵ Švicarci nisu stajali kako bi uzimali zarobljenike niti plijen. Također, nisu prihvatili otkupninu a ubijali su one koji bi dezertirali iz njihovih redova tokom bitke. Svaki pojedinac je smatran djelom cjeline, koja nemilosrdno napreduje, dok su osobe iz pozadine popunjavale rupe koje su se stvarale. Švicarci bi obično napadali u vidu sukcesivnih napada u ešelonima. Kvadrat falange se dijelio na: *Vorhut* - prvi red, *Gewalthut* – centar, *Nachhut* - pozadinski dio. U centru bi se nalazili barjaktari, te bubnjari koji su signalizirali komande, što je bila novina u tom periodu, koja je jako brzo dobila na popularnosti.²⁶

Jedan od eksperimentalnih pristupa koji je oprobano je bio da se strijelci postave u drugi red falange. To je uradio Blaise de Monluc u bici kod Ceresole 1544. godine. Gaskonski

²² Anglo, *The Martial Arts of Renaissance Europe*, 52.

²³ Nicolle David, *Fornovo 1495*, Osprey publishing, Oxford, 2001, 73.

²⁴ Brodie, *From Crossbow to H-Bomb*, 1973, 52.

²⁵ Angus Kostam, *Pavia 1525*, Osprey publishing, Oxford, 2001, 17.

²⁶ Richards John, *The Landsknecht 1486-1580*, Osprey publishing, Oxford, 2002, 23.

musketiri su postavljeni u drugi red francuske falange sa naredbom da ne pucaju dok se ne približe na daljinu za borbu prsa o prsa. Zanimljivo, i *Landscknecht* imperijalne vojske su se odlučili na isti pristup. Okršaj je rezultirao pokoljem prvih redova i jedne i druge vojske. Eksperiment nije ponovljen zbog velikog rizika za strijelce. Treba reći da su, ipak, dijelovi pješadije mogli biti korišteni unutar falange. Korištenje vojnika sa mačevima i malim štitovima do 1520. godine je bilo uobičajeno kod Španaca. Trupe koje su najefikasnije kombinovale različite dijelove pješadije u formaciji su bili *Landsknecht*. Oni su kao i Švicarci, u sredinu kopljaničke čete postavljali barjaktara okruženog halberdistima. Ove individualne čete su kombinovane, tako da se dobijala jedna velika falanga. Kompletna formacija je po krilima bila potpomognuta arkebuzima.²⁷

Prvi redovi su nosili oklope *corsellets* što nije bio slučaj sa pozadinskim redovima, koji su bili malo ili nikako oklopljeni. Što se tiče brojki u falangama, radilo se o minimum 1000 ljudi, za efektnu upotrebu.²⁸ Ubrzo su mnogi počeli da oponašaju i poboljšavaju švicarsku falangu. Prednjačili su često spominjani Landsknecht, iz njemačkih i austrijskih djelova Svetog Rimskog Carstva.²⁹ Kako je dobro organizovana i disciplinovana pješadija postajala sve više potrebna, evolucija komandne strukture i sama vještina oficira se nužno morala javiti. Vojnici su morali biti pravilno postrojeni prije bitke. Oficiri, koji su najčešće nosili naziv narednika su morali znati postaviti vojnike u pravilnu formaciju. Tada je evidentno da individualna borbena sposobnost i plemićko porijeklo nije jedino što je dovoljno za komandovanje. Pismenost u savremenim i klasičnim jezicima, te poznavanje matematike je također postajalo cijenjeno.³⁰

Narednici su zapovjedali četama koje su ustrojavali u formacije. Njima su zapovjedali narednici majori koju su vodili regimente i koji su asistirali glavnokomandujućim. Obično su glavnokomandujući nosili titulu generala-poručnika ili generala. Glavna komanda je vodila računa o tehničkoj izradi planova. Terensko osoblje je uključivalo kapetane i pukovnike koji su bili zaduženi za održavanje reda i morala na bojnopolju. Kapetani i pukovnici su još bili zaduženi za taktičko usmjeravanje svojih jedinica u toku bitke. Još jedna nužnost je bila da se vojnici obuču da čuvaju bojni poredak i formaciju dok su u pokretu. Uobičajeni razmak

²⁷ Isto, 29.

²⁸ Kod Fornova 1495. godine falange su brojale 3000 ljudi, sa redovima dužine 60 metara. Kod Biocce 1522. godine Švicarci su bili poredani u redovima od 75 x 100. Falange koje su angažovale druge zemlje su imale sličan broj ljudi u formacijama.

²⁹ Miller Douglas, *The Swiss at War*, Opsrey publishing, Oxford, 1979., 7.

³⁰ Brodie, *From Crossbow to H-Bomb*, 63.

pogotovo među pješadijom je bio tri koraka. Dobro utrenirana falanga je mogla mijenjati razdaljinu u zavisnosti od potrebe.³¹

Sposobnost dobro uvježbane falange je bila ta što se mogla lako nositi sa konjicom. Do tada je vojna evolucija razvila konjicu do maksimuma, u smislu ofanzivne moći.³² Vrlo brzo se došlo do spoznaje da konji nisu u stanju da mehanički jurišaju na gusto postavljena koplja falange. *Landsknecht* su uveli još jednu inovaciju u ovom području. Formacija „*Igel*“ (jež) je podrazumijevala da se kraj koplja postavi u zemlju, u slučaju konjičkog juriša.³³ Ova tehnika se zadržala i u 17. stoljeću. Uprkos tome bitno je spomenuti da su jaki juriši konjice mogli usporiti momentum falange, zaustavljajući je u mjestu, ali uz strahovite žrtve. Na sličan način falanga, pravilno postavljena je bila neprobojna i za protivničku pješadiju, koja je koristila kraće oružje. Najbolja varijanta suprotstavljanja kvadratu falange je bila druga falanga. Dvije čete bi stale jedna nasuprot drugoj. Tada bi započelo nemilosrdno desetkovanje prvih redova. Onaj kvadrat koji bi uspio da održi koheziju, mijenjajući poginule u prvim redovima novim ljudima iz pozadine bi pobijedio. Falanga sa slabo utreniranim vojnicima, razbijena artiljerijskim hicima ili konfiguracijom terena je mogla biti dotučena upotrebom kratkog oružja. U takvim slučajevima bi ofanzivni vojnici uspjeli upadati unutar kvadrata i tako razbiti formaciju. Ova strategija je prvobitno razvijena od strane Španaca kod Ravene 1512. godine.³⁴

Daleko najveća prijetnja formaciji dugog koplja je svakako bilo vatreno oružje. Kako je 16. stoljeće odmicalo to se pokazalo kao norma. Iako je vatreno oružje 16. stoljeća bilo izuzetno neprecizno, moglo je biti efektivno protiv guste formacije falange.³⁵ Topovi su također bili efikasni. Vještiji artiljerci su nastojali da ispale hitac po dijagonali kvadrata, kako bi odjednom neutralizirali desetine ljudi.³⁶ Tako je lijek za falangu bio kombinacija terenskih uslova, jakih i pažljivo usmjerenih konjičkih juriša te koncentrisana paljba iz raspoloživih sredstava. Barutna oružja su bila poznata u Evropi najranije od 1326. godine. Međutim 16. stoljeće je period kada se vatreno oružje i tehnologija koja se vezuje za njega efektivno počinju razvijati. To, prije svega, vrijedi za ručno vatreno naoružanje.³⁷

³¹ Anglo, *The Martial Arts of Renaissance Europe*, 54.

³² Chandler, *The Art of Warfare on Land*, 89.

³³ Miller, *The Swiss at War*, 16.

³⁴ Arnold, *The Renaissance at War*, 156.

³⁵ Anglo, *The Martial Arts of Renaissance Europe*, 66.

³⁶ Brodie, *From Crossbow to H-Bomb*, 68.

³⁷ Gush, *Renaissance Armies*, 70.

Samostrijel, luk i strijela su se mogli vidjeti u prvim decenijama 16. stoljeća.³⁸ Samostrijel i luk su imali određene prednosti u odnosu na vatreno oružje tog doba u osvjetljenom stoljeću. Međutim, rukovanje lukom (pogotovo engleskim dugim lukom) je zahtijevalo veći nivo vještine dok za vatreno oružje to nije bio slučaj. Najbitnije od svega, vatreno oružje je bilo adekvatan odgovor na oklop 16. stoljeća. A uslijed rapidnog razvoja ubrzo su prednosti samostrijela i luka prevaziđene u korist puške. Rano vatreno oružje je u suštini bila metalna cijev zatvorena sa jedne strane u koju je išla metalna kugla. Implementacijom drvenog dijela oružje postaje mnogo pogodnije za nošenje.³⁹ Uvođenjem štapa na kojem je ova puška mogla biti naslonjena dolazi se do lakšeg načina odbrane utvrđene pozicije.⁴⁰

Ove preteče puške su se aktivirale pomoću dodira fitilja sa barutom. To je značilo da je osoba koja puca morala pogled skrenuti sa mete, kako bi obavila ovaj zadatak. Uporište koje je trebalo da stabilizuje silu trzaja se nalazilo na prsima vojnika. To je značilo da je preciznost nemoguća. Svi ovi nedostaci su dijelom bili prevaziđeni 1411. godine kada je izumljen mehanizam okidača.⁴¹ Fitilj je sada bio pričvršćen za metalni dio u obliku slova S, i povlačenjem obarača dolazilo je do kontakta sa barutom. Ovakva verzija puške se sa sitnim poboljšanjima koristila kroz čitavo 16. stoljeće. Navedena inovacija je značila da obje ruke mogu pridržavati pušku, dok je kundak mogao biti naslonjen na rame. Sa ramenom kao uporištem, silina trzaja se mogla kontrolisati, što je značilo jače punjenje barutom. Tako je povećana vatrena moć puške. Naravno, preciznost je povećana, jer osoba nije više morala da skreće pogled pri ispaljivanju projektila. Ova prvobitna puška je bila izdržljiva i bila je jeftina za napraviti, što je doprinijelo njenoj popularizaciji.⁴²

Najveći nedostatak jeste bila činjenica da je vojnik u svakom trenutku morao održavati žar fitilja, kako bi mogao pucati. To je dovelo do nove inovacije u vidu okidača koji je sa dodiranjem metala na kojem se nalazila mala količina baruta izazivao varnicu. Tako je obarač mogao biti zategnut, što je značilo da je puška mogla biti nošena već spremna za pucanje. Mana ovog mehanizma jeste što je bio veoma delikatan, te se često kvario. Uprkos tome, ovaj mehanizam je doživio svoju širu upotrebu u ratnim sukobima. Prije svega se tu misli na

³⁸ Englezi su dugi luk zadržali u upotrebi do 1595. godine.

³⁹ Ovakvo oružje nazivano *gunnis cum tellar* puške s drškom. Javljaju se 40tih i 50tih godina 14. stoljeća.

⁴⁰ Odatle dolazi naziv *hakenbüchse* (njemački „puška sa kukom“). Ovaj izraz je kasnije upotrebljavan u engleskom jeziku (engleski *hackbut* i francuski *arquebuse*), od čega nastaje najčešći termin *arquebus*.

⁴¹ Brodie, *From Crossbow to H-Bomb*, 1973, 76.

⁴² Miller, *The Swiss at War*, 24.

konjicu, kojoj prijašnji sistem sa vatrenim oružjem nije mogao koristiti. Tako je 1540. godine izumljena preteča pištolja koja je funkcionisala na ovakav način.⁴³

Sljedeća inovacija je bila dodavanje kremena koji je udarcem od metalni dio izazivao varnicu, a opruga je držala obarač zategnutim. Uprkos svim ovim inovacijama, osnovni model koji je spomenut na početku je bio u najširoj upotrebi među pješadijom. Sofisticirani mehanizmi su se udomaćili kod konjice. Postojale su dvije vrste popularne puške među pješadijom. Obje vrste su se punile od vrha cijevi. Prva je *arkebus*, izumljena sredinom 15 stoljeća. Druga je musketa, suštinski arkebus većih dimenzija. Dužina cijevi je bila oko 1.5 metar, musketa je mogla težiti do 14 kilograma. Prvobitna musketa je bila tako nepraktična da je vojnik morao nositi viljuškasti štap na koji je morao naslanjati cijev što je dodatno komplikovalo proces punjenja. Razorna moć je bila jako velika, ali zbog veličine musketom su se mogli služiti samo korpulentniji ljudi, koji su mogli podnijeti trzaj puške.⁴⁴

Prednost je bila što je musketa mogla pucati na veći domet i što je razarala protivnički oklop. Kroz 16. stoljeće njena težina se umanjuje i na kraju stoljeća musketa je težila koliko i prvobitni arkebus. Puške ovog perioda su bile opasne za oklopljenog protivnika, ali sa manje blizine. Oklop najvećeg kvaliteta nije mogao biti lako probijen. Međutim, većina vojnika nije imala najkvalitetniji mogući oklop. Vatreno oružje je, pak, za neoklopljenu pješadiju bilo uvijek fatalno. Neoklopljenoj pješadiji je jedina šansa bila nepreciznost pušaka. Sam vojnik se imao malo čega plašiti od puške koja nije korištena u neposrednoj blizini. Ključ efektivnosti jeste bila koncentrisana paljba. Izazov je bio kako koordinisati vojnicima, u cilju postizanja ujednačenog ritma ispaljivanja zrna, te primjena svega toga na samom bojnopolju.⁴⁵

Čete koje su koristile vatrene oružje su bile puno manje od kopljaničkih, radilo se o stotinjak ljudi u prosjeku.⁴⁶ Također, usaglašeno djelovanje nije uvježbavano, tek pred samim krajem 16. stoljeća. Razlog za to jeste uloga koju su ovakvi vojnici imali. Musketiri su se nalazili na čelu formiranih vojski te su se upuštali u sitne čarke. Oni su, također, imali i izviđačke obaveze ili su napadali iz zasjede. Međutim postojale su dvije glavne primjene puške u borbi. Prva je bila pucanje *en masse* sa utvrđenog položaja. Druga primjena je bila smještanje musketira među kopljanike. Tako su onda mogli pružiti zaštitu kopljanicima, ili odgovarati na vatru, sa sigurne pozicije. stovremeno su mogli djelovati ofanzivno. Još jedan od izazova kod

⁴³ *Pistol* je termin nastao u Bohemiji (današnja Češka), od izraza *pistala* što znači cijev.

⁴⁴ Anglo, *The Martial Arts of Renaissance Europe*, 71.

⁴⁵ Chandler, *The Art of Warfare on Land*, 123.

⁴⁶ Brodie, *From Crossbow to H-Bomb*, 78.

ovakvog naoružanja je ponovno punjenje. U prosjeku je trajalo oko jedne do dvije minute, u idealnim uslovima. Uslovi na bojnopolju u kombinaciji sa novim regrutima su značili da idealnih uslova nije bilo. U svrhu prevazilaženja ovog problema su razvijene dvije tehnike. Barutna punjenja su pripremana prije same akcije. *Chartouches* napravljene od lana ili papira, često sa već spremnim zrnom, su u upotrebi od 1540. godine.⁴⁷ Postojala je varijacija ovakvog punjenja, napravljena od drveta, pod nazivom *bandellere*.⁴⁸

Trening je također korišten kako bi se minimiziralo vrijeme punjenja puške. Prvi koji su uveli uvježbavanje punjenja (1590. godine) kao normu su bili grof William Louis od Nassau-Dillenburg-a (1560-1620) i grof Maurice od Nizozemske (1567-1625).⁴⁹ Poboljšanja koja su oni ponudili odnosila su se kako na efikasnost punjenja, tako i na ujednačen tempo kako bi formacija konstantno mogla pucati. U tom smislu najvažniji korak je bio standardizacija naredbi za svaku pojedinačnu akciju u procesu punjenja i pucanja iz arkebusa ili muskete. Njihov priručnik sa kraja 16. stoljeća je postao izuzetno utjecajan.⁵⁰ Bitno je istaći da su ova poboljšanja tek zaživjela na kraju stoljeća, i da su tokom 16. stoljeća ona bila u nastajanju. Problem sa raspršivanjem pucnja je rješavan koncentrisanom paljbom. Italijani i Španci su svoje linije postavljali u obliku nepravilnog polumjeseca.⁵¹ Tako je većina vojnika mogla imati bolju zonu vidljivosti. Druga metoda je bila plotunska paljba. U tom slučaju je cijeli red pucao istovremeno. Henry IV kralj Francuske se prvi dosjetio da naredi svojim strijelcima u prvim redovima da kleknu, tako da je i drugi red mogao pucati.⁵² Ujednačeni ritam plotunske vatre je tek razvijen krajem stoljeća kako je već napomenuto. Ono što jeste korišteno tokom cijelog 16. stoljeća je tehnika kontramarša. Uporište za ovu metodu je također pronađeno u vojnoj doktrini antičkog doba. Korištena je na način da su vojnici iz prvog reda nakon pucnja išli nazad u zadnje redove, dok su ih smjenjivali oni sa spremnim puškama.⁵³

Dubina redova je zavisila od vremena koje je potrebno da se puška ponovo napuni. Obično se radilo o dubini od 10 ljudi. Prednosti koncentrisane vatre su se najviše pokazale u borbi sa falangom, i u kombinaciji sa utvrđenim položajem. Korišteni u punom kapacitetu

⁴⁷ Miller, *The Swiss at War*, 28.

⁴⁸ Eltis David, *The Military Revolution in Sixteenth-Century Europe*, I.B.Tauris, London, 1998, 79.

⁴⁹ Parker, *The Army of Flanders and the Spanish Road*, 212.

⁵⁰ Anglo, *The Martial Arts of Renaissance Europe*, 74.

⁵¹ Kostam, *Pavia 1525*, 19.

⁵² Miller, *The Swiss at War*, 34.

⁵³ Ovu tehniku je opisao spomenuti grof William Louis u pismu koje datira iz 1594. godine. Inspiraciju je pronašao čitajući opis ratovanja grčkih *peltasta*, u priručniku koji je napisao grčki matematičar Aelian. Ovaj Grk iz klasičnog doba je pisao o grčkoj falangi također.

plotuni su mogli da unište falangu prije nego bi mogla doći do strijelaca. Ukoliko je konjički juriš bio ometen iskopanim šancima i drugim preprekama, koncentrisana vatra je i tu mogla da oslabi opasnost. Bez zaštite terena ili falange, strijelci su bili izuzetno ranjivi od strane konjice. Kombinacija oklopljenosti i brzine je davala ogromnu prednost konjaniku. Vojnik sa musketom ili arkebusom, sa sporim punjenjem i nepreciznošću je teško mogao da odbije napad mete u pokretu. Konjica je ostala pouzdana sila kroz 16. stoljeće. i to ne samo zbog gore spomenutih razloga. Vojna konjička taktika se konstantno razvijala, prilagođavajući se falangi i vatrenom oružju, uz zadržavanje svoje tradicionalne uloge na bojnopolju.⁵⁴

1.2. Konjica

U feudalnom sistemu, pojam viteza je predstavljao najelitniji dio vojske na bojnopolju. Međutim, feudalni vitezovi su imali individualistički mentalitet, te su često bili impulsivni. Tu se gubila profesionalnost, u kontekstu modernog profesionalnog vojnika. Upravo je 16. stoljeće period kada dolazi do socijalne i tehničke transformacije konjice.

Vitezovi u vojnom kontekstu doživljavaju transformaciju u taktičku formaciju, korištenu zbog svoje brzine i masovnosti.⁵⁵ Iako je konjica prije korištena zbog svoje brzine, socijalni i tehnički kontekst njene upotrebe se mijenja u 16. stoljeću. Socijalne privilegije plemstva su se bazirale na pretpostavci da se u zamjenu za vojnu službu dobija dio zemlje na upravljanje. Feud i sve ono što se na njemu nalazi je služilo za izdržavanje ratnika, koji se mogao tako posvetiti ratovanju.⁵⁶ Feudalni vitez je cijeli svoj život usavršavao ratničke vještine. Međutim od njega se nije očekivalo da bude u službi duže od sezone ratovanja, dakle on nije bio pripadnik stajajuće vojske. Vitez bi napuštao glavninu vojske ukoliko bi njegovo imanje bilo ugroženo ili ukoliko nije bilo izgleda za novčanu zaradu u toku vojne kampanje. Nije plaćao porez (plaćajući ga „u krvi“ tačnije svojom službom), ali nije bio ni plaćen za svoje učešće u pohodu. Također, bio je dužan da obezbijedi sebi konja, opremu i dodatne trupe. U tome leži suština, jer je obični konjanik bio manja investicija za vladara. Obični konjanik, u smislu tek još jednog vojnog roda, ne socijalne klase. Konjanik je pratio naređenja, i bio je integralni dio vojske u puno većem smislu od feudalnog viteza. Postojao je niz vrsta konjičkih jedinica u 16. stoljeću. Teška konjica je bila u potpunosti oklopljena, najčešće plemićkog porijekla.⁵⁷

⁵⁴ Brodie, *From Crossbow to H-Bomb*, 85.

⁵⁵ Kostam, *Pavia 1525*, 16.

⁵⁶ Chandler, *The Art of Warfare on Land*, 147.

⁵⁷ Najčešće se može susresti pod nazivima: *Gendarmes, Men at arms, Lancieres*.

Originalno su teški konjanici bili naoružani teškim kopljem i mačem, a kasnije sa pištoljem. Laka konjica je uključivala više klasa, to je termin kojim se često opisuju trupe koje su išle u borbu na konju, a koje nisu imale puni oklop kao teška konjica. Pored opreme, razlika u društvenom statusu je označavala i razliku u konjaničkoj klasifikaciji. Sredinom 16. stoljeća dolazi do evolucije raličitih formi nošenja i korištenja pištolja kod konjice, koja od tada nosi naziv *pistoleer*. To se primjeti kod njemačkih *ritera* i njihovih ekvivalenata u drugim područjima Evrope. Stilovi oklopa su varirali ali je svaki takav konjanik na sebi imao minimalno kacigu i lagani oklop po imenu *curiass*. Gornji dio nogu je također imao zaštitu a čizme su korištene za nošenje dodatnih pištolja.⁵⁸ Konji su korišteni i od strane arkebusiera i musketira, u svrhu izviđanja, ili kako bi se na brz način zauzele strateški dobre pozicije pred bitku, nakon čega bi strijelci sjahali sa konja. Ovi vojnici su ponekad nazivani „pješadijom na konjima“.⁵⁹ Teška konjica se smatrala elitom tokom srednjeg vijeka i renesanse.⁶⁰ Francuska konjica je smatrana najboljom, sa najboljim konjima u Evropi.⁶¹

Tradicionalna veza konjice i plemstva je značila da je komandna struktura bila vezana upravo za ovaj vojni rod. To je značilo da je konjica zadržala glavnu ulogu na bojnopolju iznenađujuće dugo. Tradicionalna uloga konjice je bila da razbije vojnu formaciju i da unese nemir u neprijateljske redove. Kako je već navedeno, naredbe su prenošene glasom i bubnjevima, tako da je konjički juriš u 16. stoljeću još uvijek bio relevantan kao vojna taktika.⁶² Prekid komunikacija i proboj neprijateljskih redova je pružao konjici šansu da udari neprijatelja sa leđa. Brzina konjice je omogućavala i napad s boka. Javljanjem falange ovi ciljevi su postali otežani.⁶³ Glavno oružje konjice u međusobnim sukobima je kao i tokom srednjeg vijeka ostalo koplje. Korišteno je u kombinaciji sa mačem, sjekirama ili buzdovanom ili drugim sličnim oružjem. Konjanik je kopljem rijetko mogao probiti oklop neprijateljskog konjanika. Njegova glavna namjena je bila ili da pokuša da udari neprijatelja u vrat ili češće, da ga obori sa konja kako bi ga pješadija mogla dokrajčiti. Često je praktikovano da se cilja u konja, izuzme li se francuski viteški kodeks. Španci, Holanđani i Englezi su praktikovali ovaj manevar. Standardna konjička vojna formacija se nazivala „*en haye*“ to jeste jedna linija. Mač se koristio najviše za probadanje drugog konjanika ili pješadinca, nakon juriša.⁶⁴

⁵⁸ Oman Charles, *A History of the Art of War in the Sixteenth Century*, Pole Books, Pennsylvania, 1999, 132.

⁵⁹ Poznati pod nazivima: *arquebusier à cheval*, *hargulattier*, *dragoon*.

⁶⁰ Brodie, *From Crossbow to H-Bomb*, 97.

⁶¹ Kostam, *Pavia 1525*, 17.

⁶² Isto.

⁶³ Oman, *A History of the Art of War in the Sixteenth Century*, 145.

⁶⁴ Chandler, *The Art of Warfare on Land*, 152.

Najčešći manevar je bio udarac s leđa, prilikom razbijanja i neorganizovanog povlačenja neprijatelja. Prilikom borbe sa drugim konjanikom koji je također imao mač, pravilo je bilo da se napad izvrši sa njegove lijeve strane, poželjno iza konjanika, tako da nikako ne može dohvatiti napadača. Druga česta meta napada su bile uzde. Vrsta mača *estoc* je bila najčešće upotrebljavana od strane konjanika, a pogotovo u ranom 16. stoljeću. Za razliku od običnog mača konjanički je bio dizajniran da probada, koristeći mjesta koja nije pokrivaio oklop. Njegova namjena je bila isključivo za upotrebu na konju, te nije korišten u drugim situacijama. Nakon afirmacije falange kao vojne formacije, u sukobima sa pješadijom dugo koplje kod konjice izlazi iz upotrebe.⁶⁵ Ubrzo se pokazalo da dugo koplje nije efektivno ni protiv modernizirane konjice. Problemi koji su se javili u 16. stoljeću vezani za konjicu su se ticali odbrane od vatrenog oružja i efikasnog napada na vojnike sa dugim kopljem.⁶⁶ Za odbranu su pravljena poboljšanja oklopa kako jahača tako i konja. Ono što je preostajalo konjaniku jeste da se pouzda u svoju brzinu, te nepreciznost strijelca i njegove puške. Za suprotstavljanje dugom koplju najlogičnije rješenje je bilo usvajanje prakse korištenja vatrenog oružja-pištolja. Postojali su mnogobrojni tipovi konjičkih pištolja u upotrebi. Njemački *faustrohre* i francuski *carabine*.⁶⁷

Ovi prvobitni pištolji su bili jako veliki u odnosu na ono što danas podrazumijevamo pod pojmom pištolja. Budući da su ovi pištolji nošeni u futrolama sa strane, dimenzije nisu bile strogo određene, dokle god je konjanik mogao da puca koristeći jednu ruku, a drugom da pridržava uzde. Konjički pištolj se javlja 40tih godina 16. stoljeća, a njegova upotreba se brzo popularizovala. Plemstvo je jako brzo prihvatilo upotrebu pištolja kao skupljeg i rafiniranijeg izbora od robusne puške koju su koristili niži slojevi. Ubrzo je ovakva vrsta konjice postala prepoznatljiva specijalizovana jedinica. Najkvalitetniji među njima su bili njemački *rieteri*. Konjanik je obično nosio par pištolja jedan za pojasom i drugi u futrolu (ponekad i treći u čizmama). Korištenjem pištolja konjanici su mogli da djeluju prema falangama bez da dođu u domet dugog koplja. Ono što je bila falinka ovog procesa je još veća nepreciznost nego kod

⁶⁵ Pojava konjaničkog koplja u završnoj etapi francuskih vjerskih ratova se može posmatrati kao anahronizam. To je manifestacija arhaičnih čak romantičnih shvatanja viteške časti, a ne praktičnost u borbi.

⁶⁶ Brodie, *From Crossbow to H-Bomb*, 114.

⁶⁷ Chandler, *The Art of Warfare on Land*, 161.

puške, uslijed objektivnih okolnosti.⁶⁸ Kao odgovor na problem nepreciznosti, tadašnja savremena vojna doktrina je nalagala da se na protivnika puca iz što veće blizine.⁶⁹

Istom logikom kao i kod pješadije se razvija tehnika koncentrisane paljbe sa ujednačenim ritmom. Tako se počinje upotrebljavati tehnika, kao i ona kod pješadije, u slučaju konjice nazvana „*caracole*“. Konjički eskadroni su se formirali od 300 do 500 ljudi u dubini redova od 12 do 16 ljudi. Uslijedio bi juriš, a nakon što je protivnik bio u dometu konjanici bi skretali u lijevo, tako pružajući konstantnu paljbu u redovima. Oni iz prvih redova su se vraćali na začelje puneći pištolje. Efikasnost ove tehnike je bila predmet rasprava među vojnim stručnjacima još tokom 16. stoljeća. Budući da je svaki red uredno išao jedan za drugim gubio se efekat šoka koji je bio strateška prednost ovih jedinica. Neprijateljska formacija nije gubila na svojoj čvrstini pod ovakvim načinom neprecizne vatre.⁷⁰ Često su sami riteri imali reputaciju da su previše plašljivi da priđu neprijatelju u domet, te su prebrzo pucali, bez i da su ciljali. Ovaj manevar je često izazivao nered u formaciji samih konjanika, pa su se redovi znali sudariti jedan sa drugim, a dolazilo je i do prekidanja formacije savezne konjice. Rješenje je bila kombinacija efekta šoka sa funkcionalnošću pištolja. Ova kombinacija je razvijena od strane francuskog kralja Henryja IV (1553 - 1610) 80tih godina 16. stoljeća.⁷¹

U upotrebu sve više ulazi kombinacija mača i pištolja upravo zbog ovih nedostataka. Bez koplja konjanici su mogli formirati eskadronu *en masse* u redovima od šest ljudi dubine.⁷² Formacija je mogla biti u obliku jednog bloka ili u obliku klina. Ne odustajući od prodornog napada konjanici su pucali prilikom približavanja neprijatelju. Tako je efektivnost juriša ostala, a konjanici su mačevima mogli nastaviti napad. Najrazornije je bila ovakva vrsta dejstvovanja po boku, gdje je mogao biti korišten dodatni pištolj. Ova kombinacija pištolja i mača je značila definitivni kraj upotrebe dugog koplja kod konjanika.⁷³

U sukobu konjičkih eskadrona pištolj je mogao da probije oklop jahača sa kopljem. Pištolj se također mogao koristiti sa veće distance te je bio efektan i u stanju mirovanja. Formacija je mogla biti čvršća, što je značilo da je mogla probijati jednolinijsku formaciju

⁶⁸ Kao i kod arkebusa efektnost pištolja je mogla biti postignuta samo koncentrisanom paljbom. Ova početna prilagodba vatrenog oružja i konjice je rezultirala sveukupno nezgrapnom taktikom u kojoj se šok efekat konjice izgubio.

⁶⁹ Brodie, *From Crossbow to H-Bomb*, 123.

⁷⁰ Chandler, *The Art of Warfare on Land*, 163.

⁷¹ Hall Bert, *Weapons and Warfare in Renaissance Europe: Gunpowder, Technology, and Tactics*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2001, 189.

⁷² Brodie, *From Crossbow to H-Bomb*, 127.

⁷³ Arnold, *The Renaissance at War*, 159.

konjanika sa kopljima. Pored toga, u upotrebi ostaje jednolinijska formacija uz klin i kvadrat. Nizozemci uvode inovaciju raspoređujući konjicu nalik na šahovska polja kako bi dobili na fleksibilnosti.⁷⁴ Također je u upotrebi bila i formacija u obliku polumjeseca koja se upotrebljavala za okruživanje neprijatelja. Brzi napad protiv druge konjice ili strijelaca ostaje glavno oružje konjice. Falanga je ipak bila neprikosnovena po pitanju odbrane od konjice, ukoliko je postavljena u formaciju po svim pravilima. Konjica je mogla napasti bok falange ali samo ako je došlo do njenog razbijanja zbog borbe sa drugim kopljanicima, terena ili artiljerije. Mogućnost koja se najviše pružala konjici je bila da sa pištoljima omete kvadrat falange ukoliko nije bilo nijednog od navedenih načina da se izvrši napad. Brzina i oklopljenost su bila dva najveća aduta konjanika, a najslabija tačka je bio sam konj. Konji su češće ginuli nego jahači. Mobilnost konja je mogla biti otežana raznim preprekama.⁷⁵

1.3. Artiljerija

Artiljerija je poznata u Evropi od 20tih godina 14. stoljeća. Kao odlučujući faktor u bitkama se javlja tokom Husitskog rata 20tih godina 15. stoljeća. Francuska pobjeda u Stogodišnjem ratu (1337-1453) se može direktno pripisati razvoju upotrebe artiljerije. Od primitivnih mortara su nastali prvi topovi izduženi sa metalnim prstenovima koji su čuvali cijev. Ovi prvobitni topovi su bili otvoreni nazad što ih je činilo lakšim za punjenje. Ovaj prostor bi se nakon punjenja začepio sa drugim odvojenim djelom, što je predstavljalo barutno punjenje. Takvi topovi su imali jako veliku debljinu cijevi. Željezo je bilo u upotrebi u 16. stoljeću iako je u stoljeću prije počela upotreba mnogo jačih i pouzdanijih bronzanih topova (koji su ipak bili znatno skuplji). Na početku italijanskih ratova 1494-1498. godine na samom kraju 15. stoljeća najnapredniju artiljeriju je imao Charles VIII (1470-1498).⁷⁶ Upravo je u njegovom slučaju iskorišten puni potencijal brončanih topova. Ovakva vrsta topova je bila tako efektivna da je ostala dominantna sila na tom polju do kraja 16. stoljeća. Prednost bronze kao materijala za pravljenje topova je u tome što su se topovi mogli izlijevati u jednom komadu pomoću kalupa.⁷⁷

Bronza se izlivala u kalup koji je vertikalno bio postavljen u zemlju. Nakon što bi materijal očvrstnuo, top bi se vadio iz zemlje a u tom procesu bi se kalup uništio. Još jedna prednost ljevanih topova je bila u čvrstini. To je značilo da se mogu koristiti jača barutna

⁷⁴ Parker, *The Army of Flanders and the Spanish Road*, 251.

⁷⁵ Hall, *Weapons and Warfare in Renaissance Europe: Gunpowder, Technology, and Tactics*, 196.

⁷⁶ Isto, 199.

⁷⁷ Tehnika ljevanja bronzanih topova je došla kao direktni rezultat pomaka u ljevanju crkvenih zvona. Štaviše, crkvena zvona su se često smatrala vrhunskim plijenom upravo zbog činjenice da su napravljena od bronze.

punjenja, što je povećalo snagu topa. Novi topovi su bili i dosta sigurniji. Brončani topovi su duže trajali te nisu hrđali. U vremenskom periodu od 50 godina se počela razvijati i tehnologija ljevanih željeznih topova. U Engleskoj je počeo razvoj ljevanog željeza od 1543. godine.⁷⁸

Međutim što se tiče 16. stoljeća tiče bronzani topovi su ostali najpouzdaniji po pitanju čvrstine. Razlog zašto je tako bilo jeste kvalitet željeza te kontinuitet proizvodnog procesa.⁷⁹ S druge strane, ljevane željezne kugle koje su se koristile kao projektili su se mnogo lakše mogle napraviti od cijelih ljevanih željeznih topova. Zato je ta tehnologija ranije razvijena.⁸⁰ Ranije, municija za topove je pravljena od kamena, a pravili su ih zidari koji su svaku kuglu morali da prilagođavaju veličini pojedine cijevi.

Kako je proticalo 16. stoljeće vrijednost željeza je opadala više u odnosu na vrijednost manualnog rada.⁸¹ Puno bitnije, željezo je tri puta gušće nego kamen. Ova činjenica sa sobom nosi bitne konsekvence. Manja željezna kugla može nositi veću količinu kinetičke moći nego kamena kugla koja je veća od nje. Samim tim, cijevi topova su mogle biti manje, što je značilo da se mogu lijevati topovi u manjim dimenzijama. Svi ovi faktori su olakšali proces ljevanja topa, i njegov transport. ⁸²

Pored željeznih kugli koje su postepeno postajale standard tokom stoljeća, korištene su druge vrste projektila. Manja artiljerija, poglavito korištena protiv ljudske mete, je punjena željeznim kockama obloženim olovom.⁸³ Često su topove punili sitnim komadima željeza, eksera, kremenca i slično, kada je trebalo da se puca na ljudsku metu. Na sličan način su korišteni lanci koji bi ispaljeni, mogli da djeluju u širokom prostoru prema neprijatelju. Treba napomenuti da su eksplozivni projektili izumljeni 1543. godine ali zbog nestabilnosti nisu ušli u masovnu upotrebu tokom ovog stoljeća.⁸⁴

Pomaci su napravljeni i u pogledu načina pokretanja topova. To se ogleda u metalnim šipkama koje su služile za lakše postavljanje topa na drvenu konstrukciju. Također, sam drveni dio postolja je dobio točkove. Ovo je značilo da topovi ne moraju biti vučeni pomoću životinja pri pozicioniranju na bojnopolju. Dodatnu inovaciju je predstavljao drveni „rep“

⁷⁸ Duffy Christopher, *Siege Warfare: The Fortress in the Early Modern World 1494-1660*, Psychology Press, Oxfordshire, 1996, 165.

⁷⁹ Kostam, *Pavia 1525*, 40.

⁸⁰ Chandler, *The Art of Warfare on Land*, 168.

⁸¹ Brodie, *From Crossbow to H-Bomb*, 142.

⁸² Isto, 167

⁸³ Kostam, *Pavia 1525*, 24.

⁸⁴ Hall, *Weapons and Warfare in Renaissance Europe: Gunpowder, Technology, and Tactics*, 211.

koji je pomagao pri kontroli trzaja topa, tako je povećana stabilnost. Ova poboljšanja su značila da konji mogu vući topove, ne gubeći korak sa ostatkom vojske. Nova postolja su pomogla i u lakšem ciljanju mete. Postojale su mnoge vrste topova, a u radu će biti navedene samo osnovne vrste. *Mortar* je jedna od prvih vrsta topova koji je razvijen. Njegova svrha je bila da prebaci projektil preko ograde u svrhu napada žive mete. *Bombard* je jedna vrsta topa. Cijev bombardera je bila duža i ulazni dio je bio ojačan. Projektil bombardera je mogao služiti istoj svrsi kao i kod mortara ali je mogao ispaljivati i projektele za dugi domet. Mnogi su bili napravljeni od željeza, manji su mogli biti od lijevane bronzne iz jednog djela. Obično su bombarderi bili velike sprave koje su služile za lanisranje velikih projektila.⁸⁵

Top (*cannon*) kao pojam koji danas poznajemo se također počinje razvijati kao jedna od vrsta artiljerijskih sprava u 16. stoljeću.⁸⁶ Ovaj pojam se razlikovao od druge vrste velikog topa pod nazivom *culverin*. Cijev običnog topa je bila uža od culverina. Culverini su istinska teška artiljerija svog doba. Prednost culverina je bila u tome što je debljina cijevi bila veća, te je mogao izdržati veći pritisak. Upravo su zato artiljerici više vjerovali culverinu, pa su mogli i da koriste jača punjenja barutom sa ovim topom, te su ga mogli koristiti na duge domete. Postojali su i manji topovi pod nazivom *perrieri* koji su služili isključivo za ispaljivanje kamenih projektila. Postojao je i niz malih topova koji su imali svrhu da djeluju protiv živih meta. Generalno se klasifikacija vodila na tešku, srednju i laku artiljeriju.⁸⁷

Veliki topovi su prije svega služili za uništavanje utvrđenih pozicija, zidina i uništavanje kapija. Ovakva vrsta topa je bila izuzetno masivna i nezgodna za transport, ciljanje i punjenje. Namjena srednjeg tipa artiljerije je bila korištenje na bojnopolju. Najbolji efekat je srednji tip artiljerije imao pri djelovanju na gusto zbijene neprijateljske formacije, uništavanje manjih neprijateljskih fortifikacija te napad na suprotne artiljerijske baterije.⁸⁸ Laka artiljerija je služila isključivo za napad na ljudske mete i najčešće se upotrebljavala na brodovima. Iako ova podjela na prvi pogled daje tačnu klasifikaciju po pitanju kalibra, težine i veličine, u suštini ovdje se može govoriti o generalizaciji tipova. Artiljerstvo je u 16. stoljeću još uvijek u povojima, a standardizacije nije bilo čak ni kada se radilo o jedinstvenoj kraljevskoj artiljeriji. Topovi su pravljani od jedinstvenih kalupa, koji su često bili raskošno ukrašeni, a koji bi bili uništeni u procesu proizvodnje topa. Također,

⁸⁵ Isto, 219.

⁸⁶ Brodie, *From Crossbow to H-Bomb*, 148.

⁸⁷ Kostam, *Pavia 1525*, 24.

⁸⁸ Neki od naziva za artiljerijske komade srednjeg tipa kalibra su bili: *half cannon* (polu-top), *pedreros*, i njemački *sau* (termin koji se koristio za označavanje velikog komada metala).

neprijateljska artiljerija je smatrana plijenom tako da su artiljerijske baterije često sadržavale razne zarobljene topove.⁸⁹

Pojedini artiljerijski komadi su mogli biti korišteni godinama, tako da su često sa novim modelima korišteni i zastarjeli. Uprkos tome bilo je pokušaja da se standardizuju topovi u okviru broja određenih veličina.⁹⁰ Bez tačnih dimenzija, to jeste standardizacije, artiljerci su morali da pretpostavljaju snagu barutnog punjenja, veličinu projektila i slične detalje nužne za uspješan pogodak. Artiljerci su se ravnali prema veličini posude kojom se ubacivao barut, a koja je dolazila uz svaki individualni top. Pri određivanju kugle nužno je bilo izmjeriti ulazni dio topa. Preciznost pogotka je najviše bila ugrožena, budući da je artiljerac za svaki top morao da stekne osjećaj pri ispaljivanju projektila. Zbog toga artiljercima je bilo potrebno mnogo dodatnih instrumenata pri rukovanju sa topovima, kao što su mjerice za barut, linijari razne vrste prstenova kugle. Cijeli proces je bio spor i zahtjevan, čak i za iskusno osoblje. Još jedan limitirajući faktor je bilo vrijeme hlađenja cijevi topa kako bi se mogao ponovo koristiti. Za velike topove je prosjek paljbe bio oko šest minuta.⁹¹

Topnici su bili zaduženi i za određivanje nivoa elevacije cijevi i distance pri gađanju mete. Procvat želje za ponovnim otkrivanjem starih matematičkih saznanja je uveliko pridonijelo lakšem izračunavanju putanje projektila. Među najranijim i najutjecajnijim takvim istraživanjima su radovi koje je napisao matematičar Niccolo Tartaglia (1499-1557), koje su se temeljili na Aristotelovim shvatanjima fizike.⁹²

Pored Tartaglie i drugi su pisali priručnike koji su obuhvatali teoriju artiljerije. Izumljen je niz pomagala koja su se zasnivala na matematičkim pravilima. Ono što bi se trebalo napomenuti jeste da usprkos tome, većina teorija i pravila nije puno značila na samom bojnopolju.⁹³

Glavni princip kojim su se artiljerci vodili je najčešće bio poravnanje cijevi topa sa metom. Artiljerci su se najviše oslanjali na iskustvo prilikom gađanja. Što se tiče dometa artiljerije 16. stoljeća, postoje indicije da je top od otprilike 30 kg mogao imati domet oko 640

⁸⁹ Chandler, *The Art of Warfare on Land*, 186.

⁹⁰ Henry IV (1553-1610.) je pokušao svesti broj veličina topova na 6 vrsta. Car Charles V (1500-1558.) je pokušao uvesti 7 standardnih veličina artiljerijskog oružja. Tek je na prijelazu iz 16. u 17. stoljeće došlo do potpune realizacije ovog procesa.

⁹¹ Kostam, *Pavia 1525*, 37.

⁹² Duffy, *Siege Warfare: The Fortress in the Early Modern World 1494-1660*, 173.

⁹³ Mnoga od tih dijela su prije svega služila kao sredstva za dobijanje pokroviteljstva plemića. Ponekad bi se neke od ovih teorija i principa koristili pri napadu na fortifikacijske objekte.

metara.⁹⁴ Isti top je mogao imati domet i do tri kilometra, ali je pogodak u metu bio stvar sreće. Iskusni artiljerac nije samo znao pogoditi metu, već i namjestiti top pod uglom koji je omogućavao nanošenje maksimalne štete. Kao što je spomenuto, za neprijateljsku formaciju je najefektniji pucanj po dijagonali, kako bi se nanijelo što više štete. Ravna putanja je mnogo više bila u upotrebi budući da eksplozivni projektili nisu još bili u masovnoj upotrebi. Dodatni razlog za ravnu putanju kojoj su artiljerci težili je bio rikošet. Kugla bi odbivši se od zemlju zadržala dovoljnu silu da napravi smrtonosan efekat među neprijateljskim vojnicima. Nišandžije su zbog ovih navedenih faktora uvijek težile da pucaju što više „u dubinu“ formacije neprijatelja, iz što veće blizine. Tako je kugla mogla zadržati jaku silu pri odbijanju od zemlju, te je nanosila ogromnu štetu ljudskim žrtvama.⁹⁵

Artiljerija se može gledati kao najdestruktivnije oružje 16. stoljeća. Bila je smrtonosna kako protiv pješadije tako i konjice. Njena moć je ipak bila ograničena brojnim faktorima. Pošto je tempo vatre bio izuzetno spor, artiljerija je bila efektna samo u kombinaciji sa više komada.⁹⁶ Troškovi, logističke potrebe, prijevoz su iziskivali ogromne napore za vojsku 16.stoljeća. To je značilo da je raspoređivanje artiljerije išlo sporo te stabilan dotok baruta uvijek bio problem. Tako da u 16. stoljeću nijedna vojska nije mogla u punom kapacitetu da koristi artiljeriju.⁹⁷

Težina svakog pojedinačnog topa je značila da se oni ne mogu brzo skloniti u slučaju konjičkog juriša. Sama topnička posada je morala biti branjena rezervnim trupama, što u većini slučajeva nije bilo dovoljno. Najbolja odbrana koja je postojala je bila da se artiljerija ukopa kako bi neprijatelju što više bio otežan pristup. Najveći izazov je svakako bio koncertno djelovanje svakog segmenta vojske, u cilju maksimalne efektivnosti. Svaki rod vojske je imao svoju snagu i slabost, od falange do konjice i artiljerije, uz kombinaciju fortifikacija.⁹⁸

Pozicioniranje artiljerije je uvijek bilo uslovljeno vidokrugom, koji je omogućavao djelovanje. Artiljerija je postavljana na uzvišenja, brda, usmjerena prema dole. Također je postavljana ispred same vojske tako da su artiljerci mogli direktno ciljati neprijatelja. Ovakvo pozicioniranje je bilo efikasno samo dok je vojska bila u stanju pripravnosti. Čim bi se krenulo u napad, artiljerija je morala da prestane sa djelovanjem. Ovakva postavka topova je

⁹⁴ Duffy, *Siege Warfare : The Fortress in the Early Modern World 1494-1660*,186.

⁹⁵ Hall, *Weapons and Warfare in Renaissance Europe: Gunpowder, Technology, and Tactics*, 224.

⁹⁶ Kostam, *Pavia 1525*, 39.

⁹⁷ Chandler, *The Art of Warfare on Land*, 193.

⁹⁸ Duffy, *Siege Warfare : The Fortress in the Early Modern World 1494-1660*, 263.

imala smisla kod defanzivnih uloga. Najčešća i najefikasnija pozicija za topove je bila na krilima formacije. Topovi su mogli unakrsno gađati neprijatelja, dok su pješadija i konjica mogle napredovati. Od mnogih varijanti kombiniranja različitih dijelova vojske, modifikacije terena, tokom 16. stoljeća se kristališu najefikasnije metode postavke formacije.⁹⁹

Brutalnost rata je povećana efikasnošću novog oružja. Zapovjednici ne poduzimaju velike rizične akcije, zbog mogućnosti gubljenja kompletnih snaga. Fokus rata je na osvajanju gradova. Uloga vladara u takvim okolnostima dolazi do većeg izražaja. Finansijski jak vladar ima priliku da se stavi na čelo vojske putem naoružavanja i modernizacije vlastitih trupa. Plemstvo više nije glavni finansijski nosioc ratnih operacija iako i dalje ostaje u komandnom kadru, držeći socijalne privilegije u društvu.

2. OPSADNO RATOVANJE

Upad u Italiju od strane Francuza 1492. godine je otkrio ranjivost srednjovjekovnih fortifikacija naspram moderne artiljerije.¹⁰⁰ Princip fortifikacije u srednjem vijeku je bio zasnovan na postavljanju građevina na uzvisine, sa što višim zidovima. Razorna moć artiljerije je dovela do potrebe da zidovi budu što deblji. Zemljani nasipi su bili dosta lakši za podići, te se sve više počinju koristiti, zajedno sa klasičnim zidovima. Naravno da su stare fortifikacije ostale u funkciji, i nisu zamijenjene.¹⁰¹

Debljina zidova je povećavana sa zemljanim nasipima. Tornjevi su bili niži te su pojačavani drvetom i zemljom, kako bi bili dovoljno jaki da služe kao platforme za topove. Umjesto malih proreza za strijele, pravljene su šire puškarnice. Oko same utvrđene strukture su kopani rovovi, koji su ponekad znali biti jako kompleksni. Jedan od ranijih pristupa u smislu odbrane od artiljerije je bio da se tornjevi na više spratova opreme sa topovima. Mana je bila u tome što je zvuk većeg broja topova bio nepodnošljiv, kao i stvoreni dim u prostoriji.¹⁰²

Fortifikacija se, međutim, intenzivno počinje razvijati u svom punom zamahu na prostoru Italije. Ideje koje su se razvile u tom procesu su postale dominantne tokom 16. i 17. stoljeća. U skladu sa time, prave se dodatni zidovi, koji su okruživali fortifikacije a koji su služili kao platforme za topove.¹⁰³ Kopaju se rovovi koji su onemogućavali prilazak neprijatelja zidinama. Također, radilo se na metodama prevazilaženja mrtvih uglova, kako neprijatelj ne

⁹⁹ Hall, *Weapons and Warfare in Renaissance Europe: Gunpowder, Technology, and Tactics*, 256.

¹⁰⁰ Kostam, *Pavia 1525*, 38.

¹⁰¹ Duffy, *Siege Warfare: The Fortress in the Early Modern World 1494-1660*, 264.

¹⁰² Gush, *Renaissance Armies 1480-1650*, 81.

¹⁰³ Nossov Konstantin, *Russian Fortresses 1480-1682*, Osprey publishing, Oxford, 2006, 8.

bi mogao iskoristiti nemogućnost artiljerije da djeluje. U italijanskim zemljama su ove inovacije dobile naziv „nova italijanska škola“.

Zid cijelom dužinom ojačan nasipima, sa velikom debljinom i prostorom za topove se nazivao bedem.¹⁰⁴ Druga inovativna komponenta se sastojala od nisko profilnih bastiona koji su onemogućavali stvaranje mrtve tačke za artiljeriju. Grupno se ovi elementi još nazivaju i sistem bastiona i bedema. Ubrzo su sve evropske sile usvojile ove elemente fortifikacija. U upotrebu ulazi korištenje vanjskih struktura, za obranu grada. Ove građevine su bile isturene, smještene van samog utvrđenja. Služile su za usporavanje neprijatelja. Jedna od klasičnih ovakvih struktura je *ravelin*. Spomenuta struktura je imala oblik slova V.¹⁰⁵ Bila je utvrđena sa prednje strane, uzdignuta od zemlje, tako da su branioci mogli dočekati napadača.¹⁰⁶ Koristila se prije svega za odbranu kapije, gdje se i postavljala najčešće. Vrijednost ovakve pozicionalne taktike su ubrzo prepoznali ostali tadašnji savremeni vojni inženjeri. Inženjeri počinju praviti veće raveline, postavljajući ih na različita pogodna mjesta. Utvrđivanje grada je bio skup proces u 16. stoljeću. Izgradnja jednog bastiona je koštala koliko i plata 100 kopljanika za jednu godinu ili je bila dovoljna za izdržavanje oko 400 seoskih porodica.¹⁰⁷

Mnogi gradovi su zato mogli graditi modernije odbrambene strukture, budući da je kompleksni sistem odbrane bio previše skup i zahtjevan. Ove moderne strukture su se mogle lakše podići, dok je za izgradnju cijelog zida oko grada bilo potrebno mnogo vremena i novca. Često je ta „modernizacija“ ustvari bila prilagođavanje starih srednjovjekovnih odbrambenih struktura, kako bi se prilagodilo novim metodama ratovanja.¹⁰⁸ Kuće van zone napada su demolirane, kako bi se onemogućilo neprijatelju da ih koristi kao zaklon. Svakako da i ove moderne metode odbrane svrstavamo i raveline, koji su se mogli relativno brzo izgraditi.¹⁰⁹

Zemljani nasipi su zato bili jako bitna stavka u cilju što bržeg pravljenja odbrane. Pravilno napravljeni, nasipi su mogli pružiti zaštitu od artiljerije skoro sa istom efektivnošću kao kameni zidovi. Kod pravljenja nasipa bilo je bitno da se ne koristi zemlja u kojoj je bilo kamenja, jer bi njihov rikošet bio poguban za braniocima. Isto tako, nije bilo dovoljno da se čista zemlja gomila na jednom mjestu, jer je kugla mogla lako probiti takav nasip. Poznati vojni inženjer 16. stoljeća, Francesco di Marchi, je dao svoj doprinos usavršavanju pravljenja zemljanog

¹⁰⁴ *Rampart*

¹⁰⁵ Nossov, *Russian Fortresses 1480-1682*, 9.

¹⁰⁶ Kostam, *Pavia 1525*, 37.

¹⁰⁷ Duffy, *Siege Warfare: The Fortress in the Early Modern World 1494-1660*, 192.

¹⁰⁸ Stephenson, *The Fortifications of Malta 1530- 1945*, Osprey publishing, Oxford, 2004, 7.

¹⁰⁹ Gush, *Renaissance Armies, 1480-1650*, 85.

nasipa. Ustanovio je da je najbolja sabijena, kompaktna zemljana masa od oko 6 metara, da zaustavi topovsku kuglu na 100 koraka. Tako je zaključeno da je u samom ekonomskom smislu, bolje kombinovati zidove sa zemljanim nasipima.¹¹⁰

Bedemi su pravljani kao pravi zidovi, od kamena ili cigle sa kombinacijom zemljanih nasipa koji su ih podupirali. Kompromis između kvaliteta i ekonomičnosti je stvoren korištenjem polutrajnih kompozitnih nasipa. To je podrazumijevalo uključivanje drvene građe za izradu ovakvih struktura. Manji fortifikacijski elementi su bili *gambions* i *grati*. Gambioni su suštinski ispletene, ispunjene velike košare, koje su imale funkciju jednaku današnjim vrećama sa pijeskom, koje se koriste za utvrđivanje.¹¹¹ Grati su bili također ispleteni od savitljivog materijala (trske i slično), i služili su kao zaklon. Grati su se koristili u postepenom primicanju zidovima ili neprijateljskom rovu ispred grada i mogli su samostalno stajati. Naravno da su karakteristike samog terena uzimane u obzir kad je u pitanju gradnja fortifikacija. I dalje se kao i u srednjem vijeku, koristilo uzvišenje, neprohodan planinski ili močvarni predio, kao faktor kombiniranja pri izradi fortifikacija.¹¹²

Osvajanje dobro pripremljenog fortifikacijskog objekta je bio zahtjevan proces. Logistički kapacitet armija 16. stoljeća je ograničavao opsadnu vojsku. Kao što je već navedeno, topovi bi danima kasnili za glavnom vojske, nekad čak i nekoliko sedmica, a razmak je postojao i u dovlačenju baruta.¹¹³ Često su osvajačke vojske nastojale samim pokazivanjem sile da iznude predaju grada. Ukoliko je moral branioca bio visok, pribjegavalo se korištenju mita i prevare. Tokom više decenijskog rata, od 1566-1609 godine, španska vojska je osvojila mnoga utvrđena mjesta samo putem potkupljivanja garnizona. Kada je dolazilo do formalne opsade, ukoliko predaja nije bila solucija isprva, napadači su nastojali da odsjeku mjesto opsade i da branioca izgledne.¹¹⁴ Ukoliko pomoć nije mogla stići braniocima, pribjegavalo se smanjivanju porcija hrane, te su se sva „suvišna gladna usta“ (slabi, stari i svi odrasli koji nisu mogli pomoći pri odbrani) izbacivala iz grada. Ukoliko predaja ili duga opsada nisu u opticaju, tipično se putem sile nastojalo zauzeti mjesto od interesa. Dvije glavne metode pri ovakvom načinu zauzimanja mjesta jesu bile bombardovanje i miniranje.¹¹⁵

¹¹⁰ Gush, *Renaissance Armies, 1480-1650*, 87.

¹¹¹ Nossov, *Russian Fortresses 1480-1682*, 10.

¹¹² Duffy, *Siege Warfare : The Fortress in the Early Modern World 1494-1660*, 198

¹¹³ Kostam, *Pavia 1525*, 38.

¹¹⁴ Stephenson, *The Fortifications of Malta 1530- 1945*, 7.

¹¹⁵ Stephenson, *The Fortifications of Malta 1530- 1945*, 8.

Karakteristično za 16. stoljeće je bilo potkopavanje zidova te postavljanja eksploziva uz sami zid jer je takav poduhvat bio izuzetno rizičan. Uspješna opsada je iziskivala mjesec i koštala je jako mnogo. Za proboj bedema, tadašnji savremeni inženjeri su računali da je potrebno između 7.000 do 15.000 topovskih kugli. To je značilo da je za proboj potrebno između deset do trideset topova.¹¹⁶ Rijetko je logistička moć jedne vojske 16.stoljeća mogla da lako održi ovakav standard. Štaviše sama opsada se nije svodila na puko postavljanje topova i probijanje bedema. Opsade su trajale obično duže od onoga što je zamišljeno u teoriji. Relativno konvencionalna opsada Montalcina 1555. godine, malog grada čije fortifikacije nisu bile dovršene, je trajala dva mjeseca.¹¹⁷ Dobro utvrđeni gradovi su mogli izdržati znatno duže. To je pogotovo bio slučaj sa gradovima koji su imali pristup pitkoj vodi unutar vlastitih zidina.¹¹⁸

Zidovi su morali biti probijeni na više mjesta, budući da je samo jedan ulaz značio da su napadači mogli biti desetkovani koncentracijom vatre. Cilj je bio napraviti diverziju, raspodijelivši snage da napadaju na više ulaza, sa jednom glavnom. Tako se snaga branioca morala rasporediti na više lokacija. Proboj nije podrazumijevao puko nasumičnu paljbu topova prema određenom pravcu.¹¹⁹ Precizna vatra je bila neophodna. Postojala su dva pristupa pri primjeni rušenja zida ili bedema. Prvi je bio jednostavniji i podrazumijevao je gađanje vrha mete, uništavajući zid odozgo prema dole. Drugi pristup je bio zahtjevniji. Zid je bio gađan na sredini ili na trećini svoje visine. Fasada zida je trebala da nakon što padne posluži kao rampa za napadače.¹²⁰ Kada su napadači uspijevali da naprave proboj, sama opasnost po njihove živote pri napadu je bila enormna. Napadači su morali djelovati samo na širini probijenog zida, dok su branioci mogli djelovati iz više pravaca. Mogućnost odbijanja napada je bila veća ako su branioci imali vremena da iza prvog bedema dodaju *retirata*,¹²¹ dodatni bedem ispred kojeg bi bio iskopan rov. Korišteno je vatreno oružje, na udaljenostima pri kojima oklop nije imao mnogo koristi. Sami rovovi ispred zidova su mogli biti ispunjeni kipućim uljem, ili drugom supstancom koja ja otežavala kretanje napadačima. Komplementarno bombardovanju je bilo miniranje. Okno bi bilo iskopano na sigurnoj razdaljini od strane rudara. Nakon što bi tunel bio iskopan do samih zidina, kopači bi

¹¹⁶ Hall, *Weapons and Warfare in Renaissance Europe: Gunpowder, Technology, and Tactics*, 262.

¹¹⁷ Duffy, *Siege Warfare: The Fortress in the Early Modern World 1494-1660*, 232.

¹¹⁸ Holandski grad Osted je bio opsjednut od strane Španaca 3 godine. Zahvaljujući modernizovanom sistemu utvrđenja i sporadičnoj pomoći mornarice grad je uspio da se odbrani.

¹¹⁹ Nossov, *Russian Fortresses 1480-1682*, 12.

¹²⁰ Kostam, *Pavia 1525*, 39.

¹²¹ Ovakva postavka zidova se još nazivala „dupli pizanski bedem“. Prvi put je iskorišten 1500. godine. Tada su Francuzi napali Pisu kako bi pomogli Firenzi. Kada su probili prvi bedem, dočekao ih je rov iza kojeg je bio podignut dodatni bedem. Ideja se vrlo brzo raširila te je dupli bedem često korišten u cilju odbrane.

postavljali eksploziv. Ova metoda je također bila široko rasprostranjena. Prvi put su mine, (da je poznato) iskorištene 1495.godine od strane Francesco di Georgio Martinia kod opsade Napulja. Tada je Martini naredio da se u iskopano okno, koje je trebalo da potkopa zidine, postave bačve sa barutom.¹²²

Za miniranje ključno je bilo da se eksploziv postavi na pravo mjesto. U slučaju kada je eksploziv previše udaljen od zida moglo je doći do rasipanja komada koji su mogli ugroziti opsijedače. Miniranje je korišteno i od strane branioca. Branioci su također postavljali eksploziv ispod vlastitih zidina, kako bi u ključnom momentu nanijeli maksimalnu štetu napadačkoj vojsci. Pored toga, branioci su mine postavljali ispod neprijateljskih baterija, kopajući tunele. Tuneli su najčešće kopani u svrhu presretanja neprijateljskih kopača.¹²³ Cilj je bio da se kopači zaustave, kako uopšte ne bi došli do zida. Glavni cilj je bio da se putem presretanja aktivira mina koju su napadači kanili postaviti. U službi kontra miniranja, u sklopu fortifikacija pravljena su posebna okna.¹²⁴ U takvim oknima su se nalazile osobe koje su osluškivale vibracije, nastojeći da preduhitre kopače koji su radili za neprijatelja.¹²⁵

Treći pristup savladavanju prepreke nakon bombardovanja se sastojao u postavljanju eksploziva na ostatak zida, ili pokušaj penjanja preko. Konstantna paljba branioca je ovakve poduhvate činila izuzetno opasnim. Prilazak je obavljan uz teške radove na kopanju rovova koji su išli prema zidinama. Napadači su bili u riziku da ih napadnu manje grupe branioca koji bi dolazili do rovova, gdje su onda slijedile neposredne borbe. U slučaju kada su napadači dolazili do zidova, kretali bi u njegovo dalje slabljenje koristeći krampe i drugi alat. Pojedine tehnike napada na zidine nisu se promijenile od srednjeg vijeka. Branioci također nisu prezali od upotreba oprobanih srednjovjekovnih (i antičkih) odbrambenih metoda, koristeći ključalo ulje, vodu i katran. Sa većim razvojem upotrebe baruta u odbrambenom arsenalu se dodaju prve primitivne ručne bombe.¹²⁶ Potencijalno brži način neposrednom rušenju zida od upotrebe alata je bilo postavljanje eksploziva. Ovakav podhvat je bio izuzetno rizičan za osobu koja je postavljala eksploziv. Pored toga, problem je bio u tome što jačina takve

¹²² Gush, *Renaissance Armies 1480-1650*, 84.

¹²³ Nosssov, *Russian Fortresses 1480-1682*, 15.

¹²⁴ Duffy, *Siege Warfare : The Fortress in the Early Modern World 1494-1660*, 237.

¹²⁵ Branioci su stavljali zrna na opnu bubnja koji je bio postavljen blizu mjesta kopanja. Kada bi se neprijatelj približio, vibracije njihovih udaraca tokom kopanja bi odavale njihovu bilizinu.

¹²⁶ Stephenson, *The Fortifications of Malta 1530- 1945*, 8.

eksplozije nije često mogla da na zadovoljavajući način napravi štetu na zidu. Uspješnija varijanta postavljanja eksploziva je takozvana „petarda“.¹²⁷

U slučaju da bombardovanje, miniranje ili neposredno oštećenje zida nije funkcionisalo, pristupalo se pokušaju penjanja na zid. Upotreba sajli sa kukama, merdevina i opsadnih tornjeva je još jedna metoda koja je preživjela srednji vijek, a zadržala se do 16. stoljeća.¹²⁸ Opsadnici su često pokušavali da demorališu same stanovnike okruženih gradova. Napadači su koristili mortare kako bi granatirali civilno stanovništvo.¹²⁹ Cilj napadača je bio da obeshrabre braniocima da popravljaju oštećene zidine. Branioci su ometali napredak napadača tako što su kroz oštećene dijelove zidova slali manje grupe ljudi. Takve grupe su pokušavale da unište ili zarobe što više neprijateljskih zaliha baruta. Ove grupe su nastojale da nanesu štetu neprijateljskim rovovima, zaklonima a ponekad i artiljeriji.¹³⁰

Zadatak ovakvih skupina je također mogao biti prenošenje pisanih ili usmenih poruka vanjskom svijetu u cilju dobijanja pomoći.¹³¹ Osiguravanje kontakta izvan okruženog grada je pored same odbrane, bila najveća preokupacija braniocima. Mjeseci mukotrpnog rada su brzo poništavani dolaskom vanjske vojske kao pomoći braniocima. U tom slučaju povlačenje je bila sigurnija opcija za napadače, koji su borbom mogli rizikovati gubitak opsadnog oružja i opreme. Da bi se napadačka vojska što više osigurala od napada eventualnog pojačanja, postavljane su linije odbrane opsade.¹³² Odbrambene linije su predstavljale različite vrste prepreka bilo od zemlje, ograde ili zaprežnih kola. Obično su prepreke bile postavljene u obliku kruga sa dva prstena. Vojnici koji su branili opsadno mjesto su bili smješteni unutar dva prstena.¹³³

U slučaju da je pomoć mogla doći vodenim putem, pribjegavalo se skretanju tokova ili pravljenju brana. Najčešći metod je bio da se poredaju čamci nalik pontonskom mostu, koji su tako priječili put za dolazak pomoći. Utvrđenja na obalama su upravo zbog lakoće pružanja pomoći izvana bila najteža za osvojiti putem dugih opsada. Razvoj fortifikacijskih objekata

¹²⁷ Petarda je predstavljala oblik eksplozivne naprave koja se postavljala na zid. Petarde su bile efikasne za tanke zidove, pogotovo za one koji su bili napravljeni od drveta.

¹²⁸ Gush, *Renaissance Armies 1480-1650*, 92.

¹²⁹ Napadači su u ovu svrhu mortarima prebacivali projekte preko zidina, ciljajući civilno stanovništvo. Ponekad je izbor projektila bio bizaran. Neki su uključivati leševe mrtvih životinja ili spremnike sa pčelama.

¹³⁰ Nossor, *Russian Fortresses 1480-1682*, 18.

¹³¹ Duffy, *Siege Warfare : The Fortress in the Early Modern World 1494-1660*, 242.

¹³² Stephenson, *The Fortifications of Malta 1530- 1945*, 10.

¹³³ Često su se u linije odbrane uključivale i strukture koje su se nalazile u okolini. Jedan takav primjer su linije koje je osmislio Chiappino Vitelli (1519-1575.) vojni inženjer u službi španskog vojvode od Alve. Tokom opsade mjesta Mons u Nizozemskoj 1572. godine. Vitelli je blokirao nadolazeće pojačanje, povezujući zemljane nasipe i položaje sa obalom i okolnim postojećim rovovima.

tokom 16. stoljeća je značio da su opsade postajale sve skuplji i naporniji poduhvati. Opsadno oružje je također doživjelo evoluciju. Tako je razvijen način opsade i odbrane. U tom procesu koji je trajao sve do 18. stoljeća, opsadno ratovanje se razvija u geometrijsko nadmetanje. Usavršavanje procesa je značilo da se mogao predvidjeti šablon rovova potrebnih za približavanje zidu. Također, količina baruta i broj ispaljenih topovskih kugli se manje više znao unaprijed.¹³⁴

Bilo je potrebno mnogo vremena, novca i ljudstva za obavljanje ovih velikih zadataka. Ono što je omogućilo realizaciju takvih velikih projekata jeste povećanje broja ljudi u vojskama, koje se upravo javlja u 16. stoljeću. Osvajanje zemlje sa mnogo utvrđenih mjesta se smatralo dugim i skupim procesom.¹³⁵ Česte otvorene bitke kakve su bile za vrijeme Italijanskih ratova (1494-1559), su bivale rjeđe pred kraj 16. stoljeća. Kako se oklop razvijao da bi mogao podnijeti razvoj novog oružja, tako su se fortifikacije razvijale kao odgovor na razvoj artiljerije.¹³⁶

U srednjem vijeku kratkoročni cilj sukoba je bio da se što prije osvoji dvorac kako bi se lako kontrolisalo određeno područje. Tako je pred kraj 16. stoljeća došlo do ponovnog jačanja utjecaja fortifikacija, pa se samo ratovanje taktički vratilo na *status quo*. Nužnost velike količine novca za nove tehnologije i taktike je učinio osvajanje u Evropi jako skupim procesom. Osvajački ratovi su se ipak vodili, ali od 16. stoljeća se sve više vode ne na evropskim već na svjetskim bojnim poljima.

Pred kraj 16. stoljeća postalo je jasno da je vatreno oružje efikasan i sastavni dio svake vojske. Sa čisto taktičkog stajališta, mogao se uočiti razvoj novih trendova u ratovanju, kao direktan rezultat novih vojnih doktrina. Sa priznanjem efikasnosti projektilske vatre, naročito nakon regulacije i maksimalizacije tempa vatre kod topova, artiljerija i vatreno oružje postaju sve dominantniji faktor na bojnom polju.¹³⁷ Manevri koji su dosta evoluirali su obavljani dosta nesmetano, sa komplementarnim napredovanjem i vatrenom podrškom. Početni uspjeh artiljerije kako na bojnom polju tako i u opsadnim situacijama tokom Italijanskih ratova je dovelo do rapidnog razvoja artiljerijske vojne grane. Sa druge strane, izazvano razvojem

¹³⁴ Gush, *Renaissance Armies 1480-1650*, 98.

¹³⁵ Jean de Monluc (umro 1579.) je sa pravom tvrdio da iako sam Pariz bude osvojen Francuska ne može lako pasti, zbog brojnih utvrđenih gradova i mjesta. Poduhvat osvajanja tako utvrđene zemlje je jednostavno bio prevelik zalogaj za bilo koju vojsku 16. stoljeća.

¹³⁶ Gush, *Renaissance Armies 1480-1650*, 115.

¹³⁷ Omjer korištenja koplja naspram vatrene oružja u Italijanskim ratovima je približno bio 3:1. Do sredine 17. stoljeća je bio blizu 1:3 u korist vatrene oružja.

topova, javlja se razvoj fortifikacijske nauke.¹³⁸ Do sredine 16. stoljeća fortifikacije su postale veoma otporne na artiljeriju. Kao i u srednjem vijeku utvrđeni gradovi i dvorci ponovo postaju dominantni strateški ciljevi, za kontrolu određenog područja ili države.¹³⁹

Kombinacija ogromnog finansijskog napora i logističke kompleksnosti se može smatrati uzrokom dugih i sporih ratova u 16. stoljeću.¹⁴⁰ Iako otvorene bitke nisu bile zanemarivane, konflikti kao što su vjerski ratovi u Francuskoj (1562-1598).¹⁴¹ Ovaj opsadni metod ratovanja je iziskivao veliki broj osoblja koje se bavilo probijanjem i približavanjem zidovima. Štaviše, efektivna upotreba svog dodatnog osoblja je zahtijevala profesionalce koji su ih trebali obučiti, faktički stajaću vojsku sa komandnim kadrom. Tako je progresivna militarizacija jedne države zahtijevala novčana sredstva i ljudstvo u velikim razmjerama.¹⁴² Formiranje vojnih snaga pomoću novca, te dobijanje novca zahvaljujući snazi vojnih snaga je doprinijelo centralizaciji političke moći. Proces centralizacije nije bio jednostavan, a mnoge bitke pa i ratovi 16. stoljeća nisu doživjeli svoj rasplet, upravo zbog nedostatka sredstava ili bankrota država.¹⁴³

3. USLOVI RATA U 16. STOLJEĆU

Na ratovanje tokom ovog perioda utjecaj imaju socijalni i realni uslovi koji se u mnogome razlikuju od današnjih. Relativno nizak nivo tehnološke razvijenosti je čak i najrazvijenije zemlje stavljao u poziciju ograničenosti po pitanju ratovanja. Ograničenost industrijskih aktivnosti, u kombinaciji sa niskom stopom poljoprivredne produktivnosti, kao i ograničeno razumijevanje djelovanja zaraznih bolesti je ostavilo svoj trag. To je značilo da su postojala ograničenja u smislu ljudstva koje je moglo biti regrutovano i korišteno u vojne svrhe.¹⁴⁴ Većinu fizičkih poslova koji su podrazumjevali fizičke napore je obavljalo neuhranjeno stanovništvo ili je to rađeno pomoću životinja. Drugi izvori energije koji su podrazumjevali korištenje prirodnih pojava (vode, vjetra i drveta kao gorivo) ili su bili fiksirani ili nedovoljno razvijeni u datom trenutku.¹⁴⁵

¹³⁸ Stephenson, *The Fortifications of Malta 1530- 1945*, 11.

¹³⁹ Duffy Christopher, *Siege Warfare : The Fortress in the Early Modern World 1494-1660*, 253.

¹⁴⁰ Isto, 257.

¹⁴¹ Kao što su bile opsade gradova: Rouen, Pariz, Orleans i La Rochelle. Osamdesetogodišnji rat je u suštini predstavljao niz dugih i teških opsada po teško prohodnom, močvarnom terenu.

¹⁴² Brodie, *From Crossbow to H-Bomb*, 1973, 164.

¹⁴³ Gush, *Renaissance Armies 1480-1650*, 119.

¹⁴⁴ Brodie, *From Crossbow to H-Bomb*, 175.

¹⁴⁵ Arnold, *The Renaissance at War*, 168.

Naravno nije bilo mogućnosti brze komunikacije niti putem kopna ili mora. Sve je to imalo odraza na kretanje vojske, logistike i toka informacija. Usprkos ograničenjima, položaj evropskih zemalja se u 16. stoljeću mijenja. Za savremenike navedenog stoljeća kapaciteti u ljudstvu i resursima su ipak znatno veći u odnosu na srednji vijek. Ali ono što je još značajnije jeste globalno pozicioniranje i doseg evropskih zemalja. Tako umjesto da se razmišlja o jednom jedinstvenom šablonu po kojem se razvija ratovanje u Evropi, prije bi se moglo govoriti o više centralizovanih procesa razvoja vojne doktrine.¹⁴⁶

Tako u zapadnoj Evropi dolazi do svojevrsne vojne revolucije. U istočnoj Evropi dolazi do promjene načina vođenja kopnenog ratovanja što je u direktnoj vezi sa ratovima sa Osmanlijama i Tatarima. Na dijelu britanskih otoka dolazi do drugačijeg, odvojenog ali ne potpuno izolovanog načina ratovanja.¹⁴⁷ Jedan od primjera dinamike razvoja jeste bitka kod Mohača 1526. godine. Činjenica da su Habsburzi nakon uništenja ugarske vojske upravo zbog osmanskog načina ratovanja također uveli kombinaciju pješadije i topa u kontekstu pozicionog ratovanja (utvrđivanje topova sa kombinacijom pješadije).¹⁴⁸ Rusi su također usvojili taktiku pješadija-artiljerija-utvrđenje kao odgovor na ratovanje sa islamkim zemljama.¹⁴⁹ Široka rasprostranjenost usvajanja osmanskog načina ratovanja od strane evropskih kršćanskih zemalja se može vidjeti kod Mlečana koji upotrebljavaju grčke i albanske *stratiote* (laku konjicu).¹⁵⁰

Osmanlije su utjecale na razvoj ruske vojske 16. stoljeća a to se manifestuje pojavom jedinica pod nazivom *streltsy*, koje nastale po uzoru na janičare.¹⁵¹ Osmanlije su također imale koristi od prebjega i avanturista koji su iz kršćanskog dijela Evrope donosili iskustva u kopnenom i pomorskom ratovanju.¹⁵² Pobune plaćeničkih četa i njihovo priklanjanje Osmanlijama su također predstavljali izvor saznanja i prikupljanja informacija. Rusi su u mnogome usvojili metode italijanskog vojnog inženjstva i topolivstva. Generalno, razvoj artiljerstva je podrazumjevaio dovođenje stranih eksperata koji su najčešće dolazili iz Francuske, njemačkih i italijanskih zemalja.¹⁵³

¹⁴⁶ Arnold, *The Renaissance at War*, 174.

¹⁴⁷ Gush, *Renaissance Armies 1480-1650*, 122.

¹⁴⁸ Duffy, *Siege Warfare: The Fortress in the Early Modern World 1494-1660*, 260.

¹⁴⁹ Shpakovsky Viacheslav, *Armies of Ivan the Terrible*, Osprey publishing, Oxford, 2006, 39.

¹⁵⁰ Black Jeremy, *European Warfare 1494-1660*, Routledge, Abingdon-on-Thames, 2002, 2.

¹⁵¹ Gush, *Renaissance Armies 1480-1650* 124.

¹⁵² Turnbull Stephen, *The Ottoman Empire 1326-1699*, Osprey publishing, Oxford, 2003, 47.

¹⁵³ Duffy, *Siege Warfare: The Fortress in the Early Modern World 1494-1660*, 264.

Ratovanje je posredovalo i pospješivalo procese u kojima su se dešavale velike promjene i značajni prelomni događaji. Zauzvrat je proces ratovanja razvijan pod utjecajem evropske dinamike uključujući demografsku ekspanziju, transokeanska otkrića, intelektualna propitivanja te razvoj štampe. U 16. stoljeću niz događaja je imao za posljedicu promjenu političkih odnosa. Tu svakako spada pokret crkvene reformacije, osmanska ekspanzija, stvaranje evropskih kolonijalnih političkih torevina te duboka socio-ekonomska promjena izazvana rastom broja stanovništva nakon skoro dva stoljeća stagnacije, te pojava inflacije. To je imalo odraza na socijalne i političke odnose među državama, čineći ih zapaljivim. To važi kako za odnose između država tako i za odnose unutar samih njih. Kretanja u „domaćoj“ i „vanjskoj“ politici su dovela do svrgavanja prividne političke hegemonije Habsburga 50tih godina 16. stoljeća u zapadnoj Evropi.¹⁵⁴

4. KULTURNI, SOCIJALNI I POLITIČKI KONTEKST

Vojska je bila odraz prirode samog društva i njeni postupci su bili primjeri stava prema ljudskom životu koji je vladao u to vrijeme. Ubijanje je generalno bilo prihvatljivo u društvu kao nužno zlo. To važi za civilno društvo gdje su se primjenjivale smrtne kazne za kriminal, herezu ili građanski neposluh kao i u međudržavnim odnosima. Pojam i ideja ratovanja su smatrani neizbježnim i sastavnim djelom ljudskog postojanja. Ratovanje je za tadašnjeg savremenog čovjeka bilo sredstvo kojim se nadomještao nedostatak hegemonije određene države.¹⁵⁵ To je bilo sredstvo pomoću kojeg se sticala moć te branili interesi određenog društva. Na ideju da se diplomatskim putem mogu postići slični rezultati nije gledano blagonaklono u društvu 16. stoljeća, tačnije ideja ratovanja je bila opšte prihvaćena metoda međudržavnih odnosa.¹⁵⁶ Već je uveliko postojala uspostavljena retorika kršćanskog a i islamskog poimanja otklona od nepravednog nanošenja štete drugom biću. Njoj je na obje strane bila paralelna ideja „borbe protiv nevjernika“.¹⁵⁷

Ratovanje je bilo poticano, a česti sukobi su učinili da je pribjegavanje sili predstavljalo skoro prirodni put za čovjeka. Štaviše, pogled na međunarodne odnose kroz perspektivu časti i slave je bilo prirodna posljedica dinastičkih obaveza i ličnih stremljenja koje je produkt aristokratskog društvenog uređenja.¹⁵⁸ Ovo shvatanje je podrazumijevalo izgrađene ideje o pojmu vladanja, te je bio jedini prihvaćen model u pristupu vanjskoj politici,

¹⁵⁴ Arnold, *The Renaissance at War*, 176.

¹⁵⁵ Anglo, *The Martial Arts of Renaissance Europe*, 93.

¹⁵⁶ Chandler, *The Art of Warfare on Land*, 227.

¹⁵⁷ Hale John, *War and Society in Renaissance Europe 1450-1620*, Queen's University Press, Montreal, 1985, 34.

¹⁵⁸ Brodie, *From Crossbow to H-Bomb*, 183.

dakle u dvorskom kontekstu. Ova shvatanja su se poklapala sa konceptima kraljevskog, prinčevskog i aristokratskog pristupa ratu. Bivši ratnici-vladari su uzimani kao pozitivni primjeri i isticani su kao modeli za vladare 16. stoljeća. Primjer Henrya V (1386-1422) je imao visok renome na dvoru Henrya VIII (1509-1546) a pobjede Edwarda III (1312-1377) nad Francuzima su uživale isti status. Francuski kralj Henry IV (1589-1610) se ugledao na antičke heroje te na francuske kraljeve koji su vodili ratove u Italiji, a ne na vladare koji su vladali mirnim putem između perioda ratovanja.¹⁵⁹ Osmanski sultan Sulejman Veličanstveni (1520-1566) je predstavljan javnosti kao novi Aleksandar Veliki.¹⁶⁰ Kroz ratovanje se mogla steći slava. Tako je budući car Maksimilijan II (1564-76) služio vojsku kod cara Charlesa V (1519-1566) u njegovoj njemačkoj kampanji 1546-1547.¹⁶¹ Maksimilijan II je vodio konjičku diviziju kod opsade Ingelstada 1546. godine te je učestvovao i u bici kod Muhlberga.¹⁶²

Na sličan način kao vladari i aristokrate su za uzore uzimali svoje pretke koji su svojim zalaganjem učestvovali u odbrani poretka. Time su štitili poziciju nobiliteta i samim tim njihovu materijalnu i političku sigurnost, putem herojskih djela na bojnopolju. Ova tradicija je održavana učešćem u ratu ali i ličnom kulturom nasilja koja se odražavala u vidu duela, zavada i primjera lične hrabrosti, što je bio isti onaj socio-kulturološki imperativ koji je onda imao odraza u sferama domaće i međunarodne politike.¹⁶³ Taj imperativ je ostavljao puno veći utisak na savremenike od ideje postizanja mira kao civilizacijskog dugoročnog cilja. Mirotvorac tačnije onaj koji ima luksuz da „pruži“ mir, je u idealističkom posmatranju uvijek prije svega bio uspješan ratnik, a ne kralj, aristokrata ili klerik u ulozi diplomate.¹⁶⁴ Borba za zemlju i naslijeđe je povezivala monarha sa podanicima. Kako je moć i bogatstvo bilo u direktnoj vezi sa zemljom, te se u skladu sa nasljednom linijom prenosilo generacijski, bilo je prirodno da se srž konflikta kretala oko nasljednih sporova. Ovo je važno za sve nivoe društva. Seljaštvo je svoje sporove rješavalo sudskim putem budući da nasilno rješavanje nije odobravano od države među ovim slojevima. Aristokratija je pregovarala u zemljišnim sporovima. Ipak, u odsustvu vrhovnog sudskog organa ili u želji za što povoljnijim i bržim rješenjem spora dolazilo bi do odluke da se ide u oružanu borbu.¹⁶⁵

¹⁵⁹ Eltis, *The Military Revolution in Sixteenth-Century Europe*, 88.

¹⁶⁰ Turnbull, *The Ottoman Empire 1326-1699*, 51.

¹⁶¹ Arnold, *The Renaissance at War*, 179.

¹⁶² Chandler, *The Art of Warfare on Land*, 229.

¹⁶³ Black, *European Warfare 1494-1660*, 5.

¹⁶⁴ Sydney, *The Martial Arts of Renaissance Europe*, 105.

¹⁶⁵ Hale, *War and Society in Renaissance Europe 1450-1620*, 44.

Većina kraljevskih i aristokratskih dinastija je svoj položaj dugovala činjenici da su njeni pripadnici vodili ogorčenu borbu da se dovedu i zadrže na pozicijama moći. Tudori su pobijedili Jorkiste da osvoje vlast u Engleskoj 1485. godine. Burboni su se morali boriti da osiguraju vlast u Francuskoj 1590. godine.¹⁶⁶ Habsburzi su borbom osigurali Ugarsku 1520tih.¹⁶⁷ Velike bitke koje su bile ključne u ovim borbama su upravo centralni događaji koji su doveli do realizacije prava na određeni dio zemlje. Nizozemski prinčevi su svoju poziciju unutar Ujedinjenih provincija dugovali njihovoj ulozi kao komandanata u pobuni protiv Španaca.¹⁶⁸ Ovdje se nije radilo o pukoj volji da se posredno ulazi u sukob. Mnogi vladari su imali istaknute uloge u komandovanju pa čak i samoj borbi. Francuski kralj Louis XII (1498-1515) je lično učestvovao u konjičkom jurišu na Mlečane kod Agnadella 1509.¹⁶⁹ Njegov protivnik papa Julius II (1503-1513) je neposredno komandovao svojim trupama noseći oklop kod opsade Mirandola 1511. Ključni konjički juriš kod Ivrya 1590. je vođen od strane Henrya IV (1553 – 1610) kralja Francuske. Prilikom ustanka kod Sierra Nevade 1500. godine Ferdinand od Aragona (1475-1504) je imao zapaženu ulogu u vođenju kampanje.¹⁷⁰

Na sličan način su i republike poput Venecije i Đenove morale da brane svoje pozicije nezavisnosti. Iako su se dešavali mirni prelasci vlasti u ruke novih dinastija, rat i nasljeđivanje su često predstavljali dvije strane iste medalje. Najčešće su razloge za ovakvo stanje predstavljala različita tumačenja naslijednog prava. Zapaljiva mješavina dinastijskog pristupa dinamici odnosa među zemljama zajedno sa željom za slavom su ohrabivali nasilje kao sredstvo ostvarivanja ciljeva.¹⁷¹ U svom napredovanju ka Napulju 1494-5. Charles VIII (1483-1498), francuski kralj, je ušao u Firenzu a kasnije i Rim jašući na konju noseći koplje, proicirajući sliku slavnog momenta i neprikosnovene moći. Ulazak Louisa XII (1498-1515) u Đenovu 1507. godine je također izveden na sličan način. Kralj je nosio puni oklop i mač izvađen iz korica. Car Charles V (1519-1566) je izazvao Francisa I (1515-1547) kralja Francuske, na dvoboj¹⁷² što je ovaj prihvatio.¹⁷³ Kada je Henry IV (1553 – 1610) ušao u Amiens 1597. godine jahao je konja sa žezlom u ruci da lično svjedoči predaji španskog garnizona. Oživljavanje klasičnog trijumfa nije bilo ograničeno samo na zapad Evrope. Slična

¹⁶⁶ Knecht Robert, *The French Religious Wars 1562-98*, Opsrey publishing, Oxford, 11.

¹⁶⁷ Brodie, *From Crossbow to H-Bomb*, 195.

¹⁶⁸ Chandler, *The Art of Warfare on Land*, 1974, 232.

¹⁶⁹ Eltis, *The Military Revolution in Sixteenth-Century Europe*, 93.

¹⁷⁰ Arnold, *The Renaissance at War*, 196.

¹⁷¹ Brodie, *From Crossbow to H-Bomb*, 206.

¹⁷² Dvoboj nikada nije realizovan ali je izazov i prihvatanje savršeno ilustriralo duh vremena i mentalitet 16. stoljeća.

¹⁷³ Anglo, *The Martial Arts of Renaissance Europe*, 108.

procesija je održana u toku kampanje sultana Sulejmana 1532. godine.¹⁷⁴ Ovakav vid traženja slave i dinastičkog razmišljanja se iz kasnijih pozicija može činiti apsurdnim ili irelevantnim ali oni ni u kom slučaju ne smiju biti odbačeni kao anahroni za doba 16. stoljeća. Umjesto toga nužno je tretirati vladare, ideologije i motive određenog perioda kao dio jednog vremena upravo kako bi se došlo do uvida u karakteristike i razloge pokretanja sukoba. Teško je odagnati sliku renesansnog princa kao figure budućeg izgradnje državnosti evropskih velesila. Međutim, viteški kodeks kao i religijski motivi su bitan faktor i pozadinski motiv za vođenje državničke politike i političke kulture. Tako je Phillip II od Španije (1556.-98) prezentovan kao osoba koja je vodila politiku „mesijanskog imperijalizma“ koja je proizašla iz njegove vjerske posvećenosti i ubjeđenja da će božanska intervencija podržati njegovu politiku.¹⁷⁵

To je dovelo do shvatanja da su njegove imperijalističke tendencije kao i određene političke greške rezultat njegovog shvatanja kosmičke borbe dobra i zla. Tako da nije bilo drugog mogućeg strateškog pristupa vođenju politike Španije, barem se to može zaključiti iz ovakvog shvatanja stvari. Ovo tumačenje je bitno, prije svega zato što je Španija pod vodstvom Filipa II bila vodeća kršćanska sila.¹⁷⁶ Također, politika Filipa II je imala utjecaj na razvoj širokih međunarodnih okolnosti. Ono što bi se moglo zaključiti u kontekstu navedenog jeste da je vojna evolucija nezavisna, a vladari nad tim procesom nisu imali apsolutnu kontrolu.¹⁷⁷ Vojske su djelovale kao profesionalna tijela te su se razvijale u procesu nadmetanja i evolucije. Priroda vojnih promjena i razvoja je bila sistematična a individualna uloga vladara kao figure je u tom procesu ipak imala ograničenu ulogu. Sa druge strane takvo shvatanje ograničava doseg političkih kompulzivnih poteza vladara u određivanju vojnih ciljeva.¹⁷⁸

4.1. ARISTOKRATIJA

Razne grupe koje su se preklapale možemo okarakterisati kao aristokratiju.¹⁷⁹ Plemstvo i tradicionalne lokalne elite su imale prednost u dobijanju komandnih mjesta jer su imali politički utjecaj i patronažu što je stvaralo sistem poslušnosti i lojalnosti koji je omogućavao regrutovanje vojnika i nižih oficira. Uspon „modernog“ oficirskog korpusa je u teoriji podrazumijevao da država osigura alternativnu strukturu kroz koju je vladar mogao da distribuirati patronažu (nagrade za lojalnost i efikasnost). U praksi je ovo značilo da je dolazilo

¹⁷⁴ Hale, *War and Society in Renaissance Europe 1450-1620*, 57.

¹⁷⁵ Eltis, *The Military Revolution in Sixteenth-Century Europe*, 101.

¹⁷⁶ Arnold, *The Renaissance at War*, 2001, 205.

¹⁷⁷ Chandler, *The Art of Warfare on Land*, 233.

¹⁷⁸ Brodie, *From Crossbow to H-Bomb*, 214.

¹⁷⁹ Chandler, *The Art of Warfare on Land*, 234.

do integracije nobiliteta i aristokracije sa državom dajući im pristup kraljevskoj patronaži u kombinaciji sa lokalnim privilegijama koje su uživane. Vladari su mogli koristiti tradicionalni utjecaj koji je aristokratija imala lokalno, a aristokrate su mogle da imaju korist od vladavine jakog kralja. Ova integracija je, međutim, bila različitog intenziteta u Evropi. U Irskoj i Poljskoj je nobilitet zadržao ulogu polu feudalnog tipa, te je utjecaj centralnih struktura moći ostao ograničen.¹⁸⁰

Društvena očekivanja su vladarima stvarala ograničenja po pitanju imenovanja zapovjednika. Ova očekivanja su također nametala da se na komandne pozicije imenuju pripadnici što prestižnijih porodica, od kojih su tek neki imali relevantno vojno iskustvo. jedan od primjera je Henry II (1547-1559) koji je još kao nasljednik komandovao francuskim snagama protiv Karla V (1519-1556) kod Champagnea 1544. godine.¹⁸¹ Sin cara Maksimiliana II (1527–1576), nadvojvoda Albert (1559-1621) je imenovan za kapetan-general nad vojskom u Flandriji 1595. godine.¹⁸²

Istaknuti pripadnici aristokratije su u određenim slučajevima igrali istaknute uloge u procesima koji iz moderne perspektive mogu djelovati kao revolucionarni. Njihove namjere u tim slučajevima nisu zaista bile motivisane željom za revolucionarnim promjenama, već je takva uloga ostvarena putem duge tradicije savjetovanja vladara i suzbijanja utjecaja loših ministara. Tako je plemićka porodica Nassau imala ključnu ulogu u borbi nizozemskih provincija u borbi za nezavisnost.¹⁸³

U Francuskoj je dio plemstva bio na strani Hugenota i njihove borbe za slobodu vjeroispovjesti. Aristokratsko vodstvo je moglo izazivati tenzije onda kada su sukobi postajali radikalizovaniji. Tako je u Parizu, novembra 1591. godine došlo do reakcije vojvode od Mayenne (1554-1611), kada su pripadnici Katoličke lige osigurali prevlast u upravi grada.¹⁸⁴ To je uključivalo preuzimanje pariške građanske milicije, najvećeg vojnog tijela u gradu, koje nije bilo u nadležnosti kralja niti aristokratije. Oficiri lojalni Mayennu su bili imenovani na glavne pozicije dok su oni skromnijeg porijekla prestali imati obavezu pripadnosti miliciji. Generalno gledano, „građanski ratovi“ su dovodili do ovakvog bržeg protoka oficirskog

¹⁸⁰ Hale, *War and Society in Renaissance Europe 1450-1620*, 65.

¹⁸¹ Arnold, *The Renaissance at War*, 224.

¹⁸² Eltis, *The Military Revolution in Sixteenth-Century Europe*, 109.

¹⁸³ Dok je kuća Walloon imala ključnu ulogu u zadržavanju lojalnosti južnih provincija prema Philipu II (1554-1558).

¹⁸⁴ Gush, *Renaissance Armies*, 124.

kadra, koji se onda mogao lako profesionalno isprofilirati.¹⁸⁵ To je dovelo do situacije gdje su niži plemići mogli doći do oficirskih pozicija, zajedno sa svojim klijentima.¹⁸⁶ Uloga prominentnih plemića u ratu nije odražavala samo njihovu poziciju „prirodnih“ komandanata u društvu, kao odraza duboko usađenih hijerarhijskih vrijednosti društva, već je naglašavala i njihovu bitnost pri regrutaciji. Bilo da se radilo o javnom autoritetu (guverner provincije) ili ličnom (zemljoposjednik sa visokim ugledom u društvu), sposobnost regrutacije trupa je odražavala snagu i domet klijentele određenog plemića. Ta sposobnost se protezala kroz porodične veze, društveni angažman, priklanjane, te praksu kulture beneficija i poštovanja, svega onoga što je karakterisalo i vezivalo jedno zemljoposjedničko društvo.¹⁸⁷

Unutar ovog sistema, mogućnost porodica da povećaju svoje bogatstvo i utjecaj tokom 16. stoljeća, je bila otvorena putem patronaže vojnih oficira, što je otvaralo potencijal za sticanje velike moći u društvu. Komadanti koji su se uzdigli u socijalnom smislu, su osjećali još jednu posljedicu ratne dinamike tog doba a to je bila mogućnost traženja otkupnina. Kao i drugi aspekti sticanja plijena, ovo je još jedan pokazatelj poduzetničkog duha koji je vladao među vojnim kadrovima. Njihovi „poslodavci“ to jeste vladari, su imali koristi od ovakvog pristupa, uvijek želeći da smanje troškove ratovanja, pogotovo ako su se sredstva mogla dobiti od same zemlje u kojoj je vođena vojna kampanja.¹⁸⁸ Generalno gledano, vladar je bio vojskovođa, na čelu socio-političke hijerarhije povezane sa ekonomskim sistemom zasnovanom na zemljišnom pravu, koje se u velikoj mjeri zasnivalo upravo na ratnim sposobnostima i vojnoj vještini. Vladar je kao vojskovođa igrao glavnu ulogu kako u međunarodnim konfliktima, tako i u sprječavanju ili pokušaju sprječavanja pobuna, opozicije i neposlušnosti. Upravo u slučajevima unutrašnjih sukoba, vladar je često stajao lično na čelo vojske kao simbol suverene vlasti.¹⁸⁹

Svakako da to nije uvijek bio slučaj budući da pojedini vladari nisu posjedovali dovoljnu ratnu vještinu niti upućenost i zanimanje za neposredno učestvovanje u ratnim sukobima. Nobilitet je svoj specijalni status u društvu pravdao upravo vodećom ulogom u upravljanju i održavanju reda u društvu. Iako je učešće u ratnim operacijama predstavljalo obavezu, za plemiće su ove aktivnosti obično predstavljale i zabavu. Najbolja ilustracija toga jeste povlačenje paralele sa lovom, koji je kao aktivnost bio neizmjerljivo popularan u

¹⁸⁵ Brodie, *From Crossbow to H-Bomb*, 226.

¹⁸⁶ Hale, *War and Society in Renaissance Europe 1450-1620*, 68.

¹⁸⁷ Anglo, *The Martial Arts of Renaissance Europe*, 127.

¹⁸⁸ Eltis, *The Military Revolution in Sixteenth-Century Europe*, 116.

¹⁸⁹ Knecht, *The French Religious Wars 1562-98*, 15.

plemićkom etosu.¹⁹⁰ Tako su kapetani francuske konjice, najprominentnijeg dijela vojske bili birani po svom imovinskom i plemićkom statusu.¹⁹¹ Nakon njih ostatak čete je bio sastavljen od ostalih klijenata kapetana. Svaki kapetan ih je birao lično te su oni nosili njegove oznake. Kapetane je obično u pravilu imenovao sam kralj, ali u praksi se ta čast prenosila sa oca na sina. Kapetani francuske pješadije su također bili plemići, mada oni nižeg statusa za razliku od njihovih kolega konjanika. Superiorni društveni prestiž konjice je bio ključni element u socijalnoj politici unutar vojnih snaga, što je utjecalo na to da se vremenom pojave struje koje su nastojale da smanje ulogu konjice na bojnopolju.¹⁹² Sama pješadija je regrutovana iz redova seljaštva, dijela društva kojim je aristokratija navikla vladati i kontrolirati. Hijerarhija i kolektivna disciplina je funkcionisala jer je bila zasnovana na definiciji aristokratske časti i funkcije u smislu vojnih dužnosti.¹⁹³

Ovaj sistem nije bio u potpunosti nekompatibilan sa profesionalizmom. Ipak, fuzija profesionalizma sa aristokratskom privilegijom nije bila najbolje rješenje u smislu vojne modernizacije. Ponajviše zato što je ograničavala državnu kontrolu vojske u punom kapacitetu, za što je bio potreban jak birokratski sistem i apsolutna potčinjenost državnim interesima. Umjesto toga, tadašnje relevantne ideje i ideologije su bile znatno kompleksnije. Odanost i poslušnost prema monarhu je zavisila od ličnog nahoda i uslova.¹⁹⁴ U mnogim slučajevima smjer vojnog djelovanja je bio uslovljen upravo dinamikom „časnog“. Ovaj mentalitet je u velikoj mjeri samo nastavak viteškog kodeksa, koji je najvidljiviji u djelovanju srednjovjekovnih viteških redova, što je svakako imalo najviše odraza upravo u katoličkoj Evropi. Vitezovi Hospitalci reda sv. Ivana od Jeruzalema su predstavljali ideal časne službe za mnoge u 16. stoljeću te je na njihovu sliku osnovan toskanski red sv. Stefana 1562. godine kao i pijemonstski red Vitezova sv. Mauricija i Lazara 1573. godine.¹⁹⁵

Važnost vojnog junaštva u cilju sticanja časti, statusa i bogatstva upravo se mogu dovesti u vezu sa društvenim pritiskom da se iskaže takvo junaštvo. Plemići su bili ponosni na rane zadobijene u borbama, a smrt na bojnopolju je u široj slici imala pozitivan utjecaj na uzdizanje prestiža jednog roda. Bilo je uobičajeno da se dječacima daju imena osoba koje su u prošlosti iskazale hrabrost i postigle vojnu slavu. Rast popularnosti duela je bio iskaz povezanosti porodice sa upotrebom nasilja u službi lične i porodične časti, kao i izraz lične

¹⁹⁰ Arnold, *The Renaissance at War*, 235.

¹⁹¹ Hale, *War and Society in Renaissance Europe 1450-1620*, 71.

¹⁹² Brodie, *From Crossbow to H-Bomb*, 235.

¹⁹³ Eltis, *The Military Revolution in Sixteenth-Century Europe*, 118.

¹⁹⁴ Brodie, *From Crossbow to H-Bomb*, 236.

¹⁹⁵ Anglo, *The Martial Arts of Renaissance Europe*, 141.

upućenosti u vještine bliske borbe jednog plemića.¹⁹⁶ Ova upućenost u vještine ratovanja je prenošena sa koljena na koljeno, putem prijatelja porodice, putem raznih specijalizovanih priručnika. Taj aspekt društvenog djelovanja je bio pokazatelj jednog društva u čijem mentalitetu nije postojao otklon prema nasilnom rješavanju sporova te se takav način nije potiskivao ni u slobodno vrijeme. Častoljubivi čovjek nije zazirao od upotrebe nasilja u bilo kojem trenutku da bio odbranio svoje ime i ime svoje porodice.¹⁹⁷

Kada se sve to kombinuje sa praksom kockanja, koje je bilo duboko rašireno među aristokratama a povezano je sa velikim rizikom, te mogućnošću gubitka povlaštenog položaja, dobijao se visoko ratoboran plemićki sloj. Dijelom kao rezultat ovakve kulture, vojna dužnost je smatrana poželjnim zanimanjem za mnoge, iako su drugi faktori imali utjecaja na želju za službom. Tako je u Rusiji 16. stoljeća vojna služba bila neophodna kako bi se pojedinac uzdigao na nivo *bojara*. Dekret koji je izdao Ivan IV 1556. godine je sve bojare držao podložnim doživotnom odazivanju vojnoj službi uključujući i one bojare koji su imali visok status i velike zemljišne fondove na raspolaganju.¹⁹⁸

Dodjeljivanje imanja i prihoda sa određenih posjeda je jačao vladajući poredak, te je bio način da se podmire troškovi plemića koji su podizali i održavali vojne trupe. Često i mnogo više uobičajeno je bilo davanje privilegije komandantu da se koristi sakupljanjem plijena sa neprijateljskog teritorija. Oni plemići koji su bili istaknuti na područjima u kojima su sakupljali vojsku za vladra su nagrađivani sa pravnim nadležnostima. U pojedinim zemljama kao što je Švedska, ratovanje je pomoglo u stvaranju nove elite kojoj su dodjeljivane stare plemićke titule kao i nove moderne funkcije, koje se mogu okarakterisati kao vojne birokratske pozicije. Generalno gledano, aktivna interakcija aristokratskog stila života, na primjer lova, sa vojnim potrebama doživljava strukturalizaciju u periodu 16. stoljeća.¹⁹⁹ Ove aktivnosti su išle zajedno sa vojnim potrebama, a profesionalizacija se kretala u okvirima uspostavljene aristokratske hegemonije u društvu.²⁰⁰

Turniri su također zadržali značajnu ulogu, ipak je došlo do prevazilaženja koplja, i laganog otklona od idealističke ideje viteza u korist praktičnosti nove tehnologije.²⁰¹ Postojao je veliki interes za vojni odgoj mladih aristokrata. Prava profesionalizacija se može posmatrati

¹⁹⁶ Hale, *War and Society in Renaissance Europe 1450-1620*, 72.

¹⁹⁷ Eltis, *The Military Revolution in Sixteenth-Century Europe*, 127.

¹⁹⁸ Black, *European Warfare 1660-1815*, 10.

¹⁹⁹ Arnold, *The Renaissance at War*, 237.

²⁰⁰ Brodie, *From Crossbow to H-Bomb*, 244.

²⁰¹ Anglo, *The Martial Arts of Renaissance Europe*, 157.

u formiranju nove oficirske strukture koja je bila spremna ići u korak sa modernizacijom ratovanja. Ovaj sloj je bio otvoren ka shvatanju i upotrebi novog oružja, taktike i sistema.²⁰² Dolazi do usavršavanja onih vještina koje su bila vezane za pojedinačnu oblast djelovanja, a koje nisu nužno mogle biti naučene na samom bojnopolju u toku bitke. Plemstvo nije odustalo od ratne slave zbog novih tehnologija. I dalje su plemići tražili slavu na bojnopolju kroz komandovanje, a fokus se prebacio na raskoš i pokazivanje moći, najčešće putem uvoza skupocjenih ratnih pastuha. Uloga tradicionalnog shvatanja ratovanja i ponašanja na bojnopolju je našla odraza u literaturi i slikarstvu 16. stoljeća.²⁰³

Knjige koje su plemići posjedovali u svojim bibliotekama su odražavali njihovo zanimanje za rat. Umjesto sveopšteg prihvatanja početka mehanizacije ratovanja fokusirajući se na barut, dolazi do većeg fokusa na literaturu te vještinu neposredne borbe, hrabrosti, konjičkih i pješadijskih juriša i komandovanja na čelu trupa.²⁰⁴ Ovi kulturološki imperativi su samim tim oblikovali ideju da nema časti u upotrebi vatrenog oružja. Kako se vojna služba smatrala ispunjenjem časne obaveze, nema sumnje da je postojao otklon prema vatrenom oružju, pa čak i prezir prema njegovoj upotrebi, što se često može vidjeti kod savremenih komentatora i sudionika događaja 16. stoljeća. Uzevši sve u obzir, postojao je razlog zašto je upotreba vatrenog oružja nailazila na ograničenja. Tehnički specijalisti, artiljerijski oficiri, vojni inženjeri i slični, su imali nedorečen položaj u društvu.²⁰⁵ To su obično bili ljudi niskog porijekla i smatrani su socijalno inferiornim u odnosu na plemiće. Sa druge strane su bili dobro plaćeni i obično su služili vladara koji ih je najviše plaćao. Njihov socijalni status je bio povezan sa otklonom ka upotrebi vatrenog oružja.²⁰⁶

4.2. VOJNICI:

Socijalne dimenzije ratovanja su uključivale pretpostavku da su vojnici dužni služiti ispod onih koji su na višoj hijerarhijskoj ljestnici od njih samih, te primati naređenja. To se odnosilo na bilo koju vrstu vojnika, bilo da se radilo o feudalnim obveznicima, plaćenicima ili redovnim vojnicima, regrutvanim dobrovoljno ili putem konskripcije. Iako je bilo slučajeva pobuna ili izraza neslaganja, vojnike niko nije konsultovao u vezi sa uslovima njihove službe. Volja da se prihvati neugoda i teški uslovi pri služenju su bili sastavni dio shvatanja službe a vojna služba je predstavljala samo jedan aspekt služenja. Nivo nasilja je također mogao biti

²⁰² Knecht, *The French Religious Wars 1562-98*, 24.

²⁰³ Eltis, *The Military Revolution in Sixteenth-Century Europe*, 129.

²⁰⁴ Hale, *War and Society in Renaissance Europe 1450-1620*, 88.

²⁰⁵ Brodie, *From Crossbow to H-Bomb*, 253.

²⁰⁶ Anglo, *The Martial Arts of Renaissance Europe*, 176.

izuzetno visok za običnog čovjeka pri službi. Nasilje je ipak smatrano prihvatljivim i kod nižih klasa kao sredstvo odbrane ličnosti i časti.²⁰⁷ Primjena nasilja je korištena u sukobu sa autoritetom države. Veliki podsticaj ličnoj upotrebi i toleranciji nasilja je dala reformacija, kao i socio-ekonomski elementi društva. Reformacija je u velikoj mjeri dala impuls nasilju u društvu, jer je bilo nužno „očistiti društvo od zla“.²⁰⁸

Tako je kolektivno i individualno nasilje imalo opravdanje. Istovremeno, vojnici nisu bili svedeni na puke izvršioce naredbi. Oficiri su poduzimali korake kako bi održavali moral vojske. Pored osiguravanja plate i zaliha, zadatak održavanja morala je bio posebno zahtjevan neposredno prilikom upuštanja u bitku. Tako kada se spremalo na zauzimanje utvrđenja, vojnicima je obećavan plijen. Onima koji bi se prvi popeli na zidove je obećavana dodatna novčana nagrada. Moral i borbeni duh je često bio povezan sa vjerskim ubjeđenjima, što je primjetno sa razvojem reformatorskog pokreta i reakcijom na njega. Oružane snage su regrutovane različitim, ponekad preklapajućim, metodama. Glavna razlika je u onima koji su bili dobrovoljci sa onima koji su konskripti. Savremenici su također razlikovali plaćenike, koji su se borili za novac sa trupama koje su se borile isključivo za odbranu ili proširenje teritorija sa kojeg su poticali. Na plaćenike se može gledati kao na elemente „kasnog“ ili „sub-feudalnog“ ratovanja kao i dokaza razvoja kapitalističkih odnosa.²⁰⁹

Regrutovanje plaćenika odražavalo je sposobnost pojedinca „višeg“ porijekla da regrutuju i vode trupe. Većina plaćeničkih zapovjednika četa je dolazila iz redova elite. Razlika između takvih jedinica i onih koje je plemstvo unajmljivalo da se bore za vladara nije sasvim jasna, budući da se i ovi kasniji mogu okarakterisati kao plaćenici. Slično, činjenica da su vojnici i komandanti služili za novac nije nužno bila u potpunoj negaciji feudalizma. Daleko od toga da je bio statičan, feudalizam se pokazao kao sistem koji može odgovoriti na širenje novčane ekonomije u periodu kasnog Srednjeg vijeka. Feudalni koncept služenja za naknadu u vidu pozicije je i dalje imao utjecaja na aristokratska viđenja uređenja društva ali je formalni stav prema službi bio u opadanju.²¹⁰

Pojam recipročne službe nije bio stran plaćeniku. Rezultat toga je bio da su poduzetnici ljudi koji su podizali i održavali plaćeničke čete mogli biti pozvani da utječu na smjer djelovanja. Što se tiče trupa, sama isplata i njen nivo nisu igrali ulogu u vojnom statusu, jer

²⁰⁷ Chandler, *The Art of Warfare on Land*, 117.

²⁰⁸ Hale, *War and Society in Renaissance Europe 1450-1620*, 92.

²⁰⁹ Eltis, *The Military Revolution in Sixteenth-Century Europe*, 157.

²¹⁰ Anglo, *The Martial Arts of Renaissance Europe*, 179.

su trupe bile plaćene sredstvima sakupljenim na različite načine. Suprotno raširenom ubjedenju, plaćenici nisu odreda svi bili luralice i kriminalci. U pojedinim četama je većina dolazila upravo iz redova osoblja koje je poticalo iz sredina u kojima se služilo socijalno višim društvenim slojevima. Rast značaja plaćenika možemo pratiti od 15. stoljeća.²¹¹ U italijanskim državama oni su igrali značajnu ulogu. Sklapali su ugovore- *conndote* a neki od njih su osigurali veliki politički utjecaj. Slično je bilo i sa *Landsknecht* trupama. Ubrzo su i ove jedinice pokazale interes za borbu za onoga koji ih najviše plati. Francuski kralj Francis I je imao problema sa nalaženjem *arqebusiera* u Francuskoj, pa je njih 2.000 regrutovao u njemačkim zemljama.²¹²

U periodu 16. stoljeća naglasak je bio na njemačkim i švicarskim plaćenicima, ali u realnosti oni su dolazili sa teritorija čitave Evrope. Italijanske trupe su također često služile kao plaćenici, kako za one dijelove Italije koji su bili pod habsburškom vlašću, tako i za vojske koje su stajale nasuprot njih. Ekspertiza je igrala glavnu ulogu. Tako kako su Italijani slali strijelce koji su koristili samostrijel u 15. stoljeću, tako su osiguravali arqebusiere u 16. stoljeću, za francuske kraljeve.²¹³

Nevoljnost Francuza da služe kao arqebusieri je nagnala francuske kraljeve da takve trupe dovode izvan Francuske. Francuzi su više cijenili konjicu, tako da je kraljevski dug bio znatno uvećavan unajmljujući plaćenike.²¹⁴ Postojale su razlike u načinu i vrsti unajmljivanja plaćenika. Kada su plaćenici unajmljivani od strane prinčeva, naglasak nije bio samo na finansijskom već i na dinastičkom, političkom dobitku i koristi. U takvim slučajevima plaćeničke snage su mogle biti saveznički, diplomatski faktor.²¹⁵ Lojalnost plaćenika je uvijek predstavljao značajno pitanje, koje je izazivalo zabrinutost. Plaćenici su bili neopuzdani kako politički, tako i na samom bojnopolju. Švicarski plaćenici su principijelno odbijali da jurišaju na probijene zidine.²¹⁶

Plaćeničke čete su često regrutovane daleko od zone sukoba, što je značilo usporavanje početka vojnih operacija. Takve jedinice nisu bile raspoložene da idu previše daleko od svojih domova, znajući da je dolazak do poslodavca i sam povratak na početnu poziciju mogao značiti borbu i gubitke. Bilo je slučajeva kada su plaćenici pred sami početak,

²¹¹ Brodie, *From Crossbow to H-Bomb*, 264.

²¹² Black, *European Warfare 1494-1660*, 13.

²¹³ Eltis, *The Military Revolution in Sixteenth-Century Europe*, 164.

²¹⁴ Knecht, *The French Religious Wars 1562-98*, 26.

²¹⁵ Brodie, *From Crossbow to H-Bomb*, 271.

²¹⁶ Anglo, *The Martial Arts of Renaissance Europe*, 186.

ili u toku bitke jednostavno mijenjali stranu, uslijed neadekvatnog plaćanja ili odbijanja da se bore protiv svojih zemljaka i slično. Treba naglasiti da je lojalna plaćenička služba postojala. U francuskim vjerskim ratovima i nizozemskoj pobuni, plaćeničke čete su pokazale da se identifikuju sa konfesionalnim idejama koje su prožimale te sukobe.²¹⁷ Također, kada se govori o pobunama, one su često bile formalnog tipa i ostavljale su prostor pregovorima i dolaženju do konsenzusa, u čemu se ogledaju i karakteristike ranih modernih vlada. Dakle, nije se samo radilo o bezočnim izdajstvima i raspadima vojnih sistema, iako je bilo i takvih slučajeva izazvanih plaćeničkim pobunama.²¹⁸

Navika unajmljivanja trupa koje su bile demobilisane je omogućavala stabilnu zalihu svježeg ljudstva. Sa druge strane takve trupe su očekivale veću plaću od običnih regruta. Regruti su „trenirani“ putem osmoze, tako što su bili priključeni već iskusnim jedinicama. Pored neiskustva, svježi regruti su bili spremniji da dezertiraju, za razliku od prekaljenih vojnika iako je dezertiranje bilo problem u svim fazama razvoja jednog vojnika. Posebno je to bio problem kada bi se krenulo u samu kampanju. To se posebno odnosilo na one jedinice koje su bile loše plaćene, a pospješeno činjenicom da su druge vojske bile spremne da regrutuju dezertere. Tako se razvila tendencija vojnika da ciljaju ka regruterskoj naknadi prije nego dugoročnoj službi, to je dovodilo do jako teškog prilagođavanja na civilni život nakon završetka vojne karijere. Za vojske, regrutovanje dezertera je imalo jednu prednost, a to je da su barem vojnici bili iskusni.²¹⁹

Plaćenici su imali reputaciju lošeg ponašanja prema civilima. U Francuskoj je takvo mišljenje posebno vladalo prema njemačkim plaćenicima. U Transilvaniji 1599-1606. godine njemački, bohemski, italijanski, mađarski i valonski plaćenici cara Rudolfa II (1575-1612) kao i vlaški i srpski plaćenici vlaškog princa te tatarski i osmanki plaćenici su jednako nanijeli ogromnu štetu civilnom stanovništvu i imovini. Usprkos tome, plaćeničke čete su posjedovale iskustvo i koheziju, naviku za ratovanje što su sve bili faktori uspjeha na bojnopolju. Bio je potreban dugoročni trening i iskustvo da se koplje i vatreno oružje iskoristi efektivno.²²⁰

Sa druge strane spektra su stajale milicije. Ove jedinice su bile regrutovane po izbivanju sukoba i bile su *ad hoc* sastavljane. Obično su to bile manje borbeno spremne

²¹⁷ Hale, *War and Society in Renaissance Europe 1450-1620*, 98.

²¹⁸ Isto, 109.

²¹⁹ Eltis, *The Military Revolution in Sixteenth-Century Europe*, 168.

²²⁰ Brodie, *From Crossbow to H-Bomb*, 279.

jedinice od plaćeničkih. Najveća prednost milicija je bila u odbrani matičnog teritorija, gdje su se mogle pokazati efektnim. Tako je u borbama u francuskoj kod Saint-Denisa 10. novembra 1567. godine pariška milicija (čineći većinu vojske) uspjela da pobedi Hugenate.²²¹

Vojna obaveza za sve koji su bili vojno sposobni je u Švedskoj bila instrument moći za seljačke zajednice. Milicioneri su mogli biti i puno bolje motivisani da brane svoje ognjište. Sa finansijske strane su bili puno rentabilniji od plaćenika. To je, ipak, značilo da je njihov ofanzivni kapacitet bio znatno manji, budući da milicije nisu imale tendenciju ka osvajačkim ratovima. Socijalni i etnički faktor je također mogao imati ulogu u podizanju milicije, kada se radilo o određenoj socijalnoj ili etničkoj grupi koja se osjećala ugrožena. Upravo je nevoljnost za naoružavanjem seljaštva u Francuskoj doprinio manjku kvalitetne pješadije. Upravo je taj nedostatak, kombinovan sa plaćanjem švicarskih plaćenika, nagnao Francisa I da 1534. godine izda naredbu o podizanju sedam „legija“ pješadije, referirajući se na antiku. Svaka legija je trebala brojati 6.000 ljudi i dolaziti iz različitih francuskih regija.²²²

Tako je zadržana regionalna osobenost svake legije, iako je namijenjeno da ove jedinice dugoročno služe kao dobrovoljci. Legije ipak nisu kompenzirale hronične nedostatke francuske pješadije. One nisu bile ni blizu efektne kao kasniji španski *tercios* ali to se može pripisati nedostatku posvećenosti projektu od strane kralja, nego naslijeđnim manama legionarskog sistema. Feudalni princip sakupljanja trupa, koji se može dijelom prepoznati u milicijama, je i dalje ostao relevantan, mada u ograničenom obliku, uslijed nepouzdanosti. Vladari su umjesto toga težili ka formiranju stajaće vojske, koja je kombinovala profesionalnosti plaćenika sa podaničkom odanošću milicija. Zbog nedovoljnog kapaciteta, u ratno vrijeme ovakve vojske su činile okosnicu, te su nadopunjavane milicijama i stranim plaćenicima. Administrativni aparat koji je mogao omogućiti zapažene rezultate u smislu konskripcije se tek značajno razvija u 17. i 18. stoljeću.²²³ Tako su vladari za potrebe stajaće vojske u 16. stoljeću koristili plaćenike i sub-feudalne šablone sakupljanja vojske kao što su milicije.²²⁴ To je značilo da su se oslanjali na aristokrate da svojim ličnim angažmanom sakupljaju ljude. Vladari su imali i svoje lične garde koje su predstavljale bazu za nadogradnju u ratnom periodu. Ne bi se moglo reći da je postojao određeni šematski pristup regrutaciji. Ne samo da su vojne snage u svom sastavu varirale tokom ratnih i mirnodopskih razdoblja Kompleksna interakcija oportunitizma i motivacije, uključujući mogućnost i

²²¹ Knecht, *The French Religious Wars 1562-98*, 38.

²²² Hale, *War and Society in Renaissance Europe 1450-1620*, 124.

²²³ Brodie, *From Crossbow to H-Bomb*, 286.

²²⁴ Eltis, *The Military Revolution in Sixteenth-Century Europe*, 172.

pouzdanost isplate, godišnjeg doba, blizine žetve je utjecala na volju za regrutacijom ili dezerterstvom. Samim tim snaga jedinica je mogla dosta da varira. Ovi faktori su dominirali operativnom efikasnošću, ne samo zato što je brojnost bila potrebna za kampanju, nego i zato što je dezertiranje smanjivalo rezervu iskusnih, treniranih vojnika.²²⁵

Potreba za iskusnim kadrom je bila takva da su vojske primale ljude bez obzira na njihovu vjersku pripadnost. Efektivnost milicija se pokazivala u unutarnjim sukobima. U francuskim vjerskim sukobima civilno stanovništvo je učestvovalo u sukobima kao počinitelji i kao žrtva nasilja. Lokalne milicije sačinjene od gradskog stanovništva su igrale glavnu ulogu u Bartolomejskom masakru (1572.) i u ratovima Katoličke lige (1584.-1595.).²²⁶ U Bartolomejskom masakru, glavnina grozomornog posla je izvršena od strane civilnog stanovništva, a ne od strane profesionalnih vojnika. Civilno katoličko stanovništvo (posebno lokalni magistrati) je uporno odbijalo mirovne dogovore, koji bi dali prava Huguenotima, prije 1598. godine, što je bio razlog zašto je taj sukob trajao dugo.²²⁷

5. RAT I DRUŠTVO

Ratovi su mogli donijeti nivo posvećenosti ljudi sa određenim ciljem. To je bio aspekt nivoa izgradnje „državnosti“ koje je imalo samo ratovanje. Ratovanje je odlučivalo koja dinastija kontroliše koji dio teritorija. Putem sukoba se rješavalo pitanje povlačenja granica, ali u širem smislu ono je pravilo diferencijaciju između „nas“ i „njih“ trasirajući put patriotizmu, kao njegov neodvojiv faktor.²²⁸ Ideja „državnosti“ je vodila ka teritorijalizaciji, koja je bila u vezi sa razvojem osjećaja političke zajednice, odvojene od monarha. Konstrukt teritorijalizacije identiteta nije bio rezervisan samo za političke elite. Kao rezultat, dolazi do izgradnje jednog ideološkog okvira u kojem je bilo moguće motivisati i regrutovati trupe, koji se javlja kao alternativa feudalnom tipu ratovanja.²²⁹ Samo tkivo ovih novih političkih zajednica je ostalo pod monarhističkom kontrolom i upravljanjem. Fenomen ratne slave bilo da je stavljao u fokus vladara ili na širu zajednicu je faktor integracije heterogenih skupina u moderne nacije.²³⁰ U Evropi i drugdje u svijetu, objašnjenje vojnog uspjeha vodstvom, individualnim zalaganjem i kolektivnim junaštvom se počinje vezati za nova oružja i vojnu

²²⁵ Kennedy Paul, *The rise and fall of the great powers*, Vintage books, New York, 1989. 53.

²²⁶ Chandler, *The Art of Warfare on Land*, 128.

²²⁷ Anglo, *The Martial Arts of Renaissance Europe*, 214.

²²⁸ Brodie Bernard, *From Crossbow to H-Bomb*, 295.

²²⁹ Chandler, *The Art of Warfare on Land*, 74.

²³⁰ Hale, *War and Society in Renaissance Europe 1450-1620*, 130.

disciplinu.²³¹ Naglasak na vojnoj tehnologiji kao pokretaču vojnog razvoja se razvija u svijetu a pogotovo u Evropi. Treba napomenuti da su ranije vrijednosti na bojnopolju i dalje bile aktuelne. Fokus na razvoj vojne tehnologije se ne može mjeriti sa onim kakav je viđen kasnije, naročito od 19. stoljeća. Može se primjetiti da je primjena vatrenog oružja imala više repetitivnu industrijsku prirodu. Zato je od strane savremenika 16. stoljeća smatrana manje vrijednom, upravo zbog odsustva većeg intelektualnog napora i razumjevanja kompleksne tehnologije pri upotrebi.²³²

Vojni uspjeh se nije samo fokusirao na sukobljavanje sa drugim državama. Trupe su bivale uključene u mnoge unutrašnje operacije, sve policijske aktivnosti su podrazumjevale upotrebu vojske. Vojne operacije su podrazumjevale obavljanje niza dužnosti od formalnog ratovanja do prevencije krijumčarenja. Sa obzirom na težinu pojedinih unutrašnjih pobuna, formalni rat nije nužno podrazumjevaio veću opasnost od unutrašnjeg djelovanja vojske, iako je generalno to bio slučaj. Usprkos tome interni sukob je od strane vladara viđen kao unutrašnja stvar, nikada kao ratno stanje.²³³ Isti slučaj je bio i sa većinom rivalskih vladara, koji su na pobune gledali kao na stvari koju treba da rješava vladar „čijeg je zemlja“. Tek sa rađanjem nacionalnog koncepta državnosti, dolazi do razvoja intervencije kao vojnog i političkog sredstva. Principa koji se i dan-danas obilno koristi za potrebe raznih interesnih skupina koje diktiraju politike svjetskih sila. Savremenici su obično pravili razliku između unutrašnjeg djelovanja trupa kroz policijske aktivnosti i regularnog vojnog djelovanja. I dvorski krugovi su pravili diferencijaciju. Slava se mogla steći gušenjem pobune, ali istinske vojne časti nije bilo u pobjedi nad seljacima na bojnopolju. Ratobornost društva je doprinosila da se često javljaju kako međunarodni tako i građanski ratovi.²³⁴

Dostupnost oružja je doprinosila tome, kao i već spomenuti kulturološki i socijalni faktori. Nasilje i rat su bili opšteprihvaćeni.²³⁵ Kao i sa međunarodnim sukobima, pitanja časti i reputacije su igrala ogromnu ulogu u građanskim ratovima. Ovi spomenuti faktori su bili uzrokom velikom bezakonju, a posebno su doprinosili aristokratskim zavadama. Zavade su smatrane dijelom aristokratske privilegije. U kasnom srednjm vijeku ratovanje je suštinski predstavljalo nastavak pranice, ne njegova nekompatibilna alternativa. Tako su zavade

²³¹ Eltis, *The Military Revolution in Sixteenth-Century Europe*, 177.

²³² Anglo, *The Martial Arts of Renaissance Europe*, 226.

²³³ Miller, *Armies of the German Peasant's War 1524-26*, Osprey publishing, Oxford, 2003, 46.

²³⁴ Brodie, *From Crossbow to H-Bomb*, 306.

²³⁵ Hale, *War and Society in Renaissance Europe 1450-1620*, 163.

gledane od strane nobiliteta kao sastavni dio izgradnje svoje i državne moći.²³⁶ Podjela između zavada i visoke politike nije bila toliko očigledna, pa je još uvijek bilo „sive zone“ i preklapanja, mada ne tako jasno izraženo kao prije. Ovo je naročito bio slučaj sa teritorijama sa podjeljenom suverennošću.²³⁷ U Italiji su zavade nastavljene u Lombardiji i Veneciji tokom 16. stoljeća. Ovakav vid odmetništva, vezan za socijalnu elitu, je ostao karakteristikom sicilijanskog društva tokom stoljeća. Isti je slučaj sa kraljevinama Aragona i Španije. Još jedan primjer unutrašnjeg „građanskog“ sukoba se može prepoznati u represiji nad heterortodoksnim mišljenjima. Kler je igrao veliku ulogu u takvim slučajevima, ali semasovno oslanjao na sekularne snage i institucije. Vjerska retorika je jako često imala ratno huškačke karakteristike. To je posebno bilo vidljivo u sukobima koji su nastali izazvani Reformacijom. Redovi „vjernih“ i „heretika“ su bivali ispunjeni vojnicima koji su kroz borbu željeli steći mučeništvo. Represija heterortodoksnog nije bila vezana samo az kršćanski svijet, a primjeri se mogu naći unutar Osmanskog carstva.²³⁸

Iako su nobili svoju slavu sticali iz sukoba, oni nisu imali tendenciju da održavaju sukobe neprekidnim. Mnoge zavade između plemića nisu eskalirale ratom.²³⁹ Unutrašnji sukobi su nastajali zbog narušavanja balansa moći između velikih političkih entiteta, država i kraljevina naspram provincija sa svojim identitetima i slobodama. Bilo je mnogo lakše održavati funkcionalno društvo i voditi rat, u poređenju sa modernim okolnostima u kojima se vode ratovi. Rat je bio manje destruktivan. Seljaci su bili vični u sakrivanju pokretnih dobara u slučajevima kada su vojske prolazile kroz njihova sela. Direktna šteta je mogla biti kontrolisana. Ono što jeste vršilo pritisak na društvo i posebno ekonomiju jesu porezi koji su dizani u ratna vremena. Sredstva su bila gubljena i investicije su propadale. Upotreba vatrenog oružija je bila takva da njegova razornost nije dosegla kasnije visine. Medicinska ograničenja 16. stoljeća su ipak rezultirala time da je veći broj ranjenika umirao nego što je to bio slučaj sa na primjer 20. stoljećem.²⁴⁰

6. RAT I IZGRADNJA DRŽAVE

Teškoća definisanja karaktera i utjecaja rata je akcentirana ograničenošću države u monopolu na organizovano nasilje. Nasilje autorizovano od države kao što je bilo ono

²³⁶ U Francuskoj su privatni ratovi stavljeni van zakona 1367.godine, do su u Carstvu zavade zabranjene 1495.godine.

²³⁷ Black, *European Warfare 1494-1660*, 23.

²³⁸ Anglo, *The Martial Arts of Renaissance Europe*, 245.

²³⁹ Hale, *War and Society in Renaissance Europe 1450-1620*, 181.

²⁴⁰ Brodie, *From Crossbow to H-Bomb*, 310.

trgovačkih grupacija sa teritorijalnim karakterom je bilo izuzetno važno. Piraterija i sukobi koji su nastajali kao rezultat zavada su mogli dobiti široke razmjere.²⁴¹ Pokušaji da se ograniče i jedni i drugi su bivali osujećeni zbog raširenog vojnog poduzetništva, utjelovljenog u unajmljivanju vojnih usluga. Upravo raširenost ovakvih praksi je potrebno uzeti u obzir kada se govori o modernom razvoju i izgradnji državnosti u 16. stoljeću. Izgradnja države je podrazumijevala birokratizaciju, razvoj „porezne države“ te uspostavljanja stalnih državnih trupa. Elementi ovoga se mogu zaista prepoznati u 16. stoljeću a poveznica je nastojanje države da osigura kontrolu nad najvažnijim segmentima na bojnopolju. Naročito je to istina za topove to jeste artiljeriju, čije je proces pravljenja bio vezan za vladarsko pravo kopanja rude metala. Državna kontrola nad artiljerijom je omogućila jačanje centara moći, plemstva i gradova. Tako je država imala priliku da nadjača partikularizam i opoziciju. To je osjetno i u sudbini mnogih zamkova, koji su doživjeli urušavanje uslijed ne održavanja, a sve kao dokaz moći kraljevske artiljerije.²⁴²

Državna vlast se dakle počela akumulirati, i država je kao pojam, imala jači doseg. Daleko od toga da je npr. top kao pojedinačno tehnološko otkriće omogućio stvaranje novog državno-vojnog poretka. Izgradnja državnosti i pomjeranje prema jačanju Vlade, kao institucije, je bio dugoročni razvojni proces, u kojem je jedan segment bio vezan i za navedeni faktor. Efektivnost vojne snage je bila vezana za politički kontekst. Mogućnosti vlade u vojnom smislu su mogle biti suočene sa ozbiljnom slabošću ukoliko je nedostajalo podrške u socijalnom kontekstu. Pored odsustva podrške u prikupljanju trupa i njihovom izdržavanju, od strane moćne socijalne elite, moglo je doći do stvaranja aktivnog političkog rivalstva.²⁴³

Tako je dominantno traženje pogodnih političkih pravaca, koji su se bazirali na traženju konsenzusa sa društveno moćnim slojevima društva, prije nego insistiranju na centralizaciji i birokratizaciji. Traženje konsenzusa je bilo centralizovanje, ali u smislu fokusiranja pažnje na centar od strane regionalnih elita. Takav pristup je podrazumijevao zadovoljavanje interesa i pružanje prava i nadležnosti, u onom smislu koji se može okarakterisati kao dio ranog modernog društva. Tako se moć države može razumjeti kao pristajanje i ustupanje, kao i korekcija i usmjeravanje.²⁴⁴ Moć države je podrazumijevala sposobnost izvlačenja resursa i preusmjeravanje u cilju politike koja odgovara vladaru i njegovim interesima. Međutim, protivteža tome jeste volja da se te sposobnosti i resursi zaista

²⁴¹ Anglo, *The Martial Arts of Renaissance Europe*, 254.

²⁴² Mnogi od zamkova su bili kraljevsko vlasništvo.

²⁴³ Brodie, *From Crossbow to H-Bomb*, 315.

²⁴⁴ Hale, *War and Society in Renaissance Europe 1450-1620*, 185.

ustupe za te iste ciljeve.²⁴⁵ Vitalnost posredničkih tijela, kao što su gradska vijeća, je bila također izuzetno bitna. Takva posrednička tijela su mirila interese aristokrata i vladara na način koji centralizovana birokratska uprava to nije mogla u tom trenutku historijskog razvoja države. Konsenzus nije značio dopuštanje aristokratskim porodicama da rade sve što im je po volji. Štaviše dolazi do pomjeranja od slabih kraljevskih vlada i unutrašnjeg sukoba kakav je bio u 15. stoljeću, ka djelomično jačim vladama u 16. stoljeću.²⁴⁶

²⁴⁵ Anglo, *The Martial Arts of Renaissance Europe*, 289.

²⁴⁶ Takav slučaj je sigurno sa Engleskom, Francuskom a od 20tih 16. stoljeća i sa Španijom.

ZAKLJUČAK

Ratovi 16. stoljeća su spori i neodlučni. Nema brzih ofanziva. Ide se na okruživanje neprijatelja. Fokus je na osvajanju gradova kao ekonomskih baza. Raste centralizam. Plemstvo nastavlja da ratuje, prelazeći u komandni kadar. Ekonomski efekat proizvodnje i evolucije oružja dovodi do povećanja proizvodnje metala. Stajaća vojska nije održiva. U konačnici, za vladare je puno sigurnije i isplativije bilo nanovo formirati regimente. Po završetku sukoba vojske su raspuštane i nestajalo je novca za njihovo održavanje. Nepostojanje stajaće vojske u mirovnom periodu je rezultat nedostatka infrastrukture. Za uslove većine država 16. stoljeća takav poduhvat je bio nemoguć. Tako se stvarao plaćenički mentalitet profesionalnih vojnika. Izuzeci u smislu kontinuiteta su se mogli naći kod pojedinih regimenti u službi vodećih sila. Kroz nadahnuće antičkim periodom dolazi do oživljavanja starih vojnih formacija i taktika. To se može najbolje vidjeti u slučaju falange. Zbog nužnosti čvrstine formacije uvodi se dodatno intenzivnije uvježbavanje. Vojnička praksa tako doživljava dodatni razvoj. Upravo tu možemo tražiti klicu koja će dovesti do razvoja masovnog treniranja armija, sastavljenih od podanika države. Koncept feudalnih elita koje imaju ekskluzivno pravo na rat, tačnije ratnu slavu tu doživljava početak svog kraja.

Švicarski način ponašanja na bojnom polju proizilazi iz novih metoda koje se prije svega ogledaju u održavanju određenog nivoa discipline. Sa potrebom za organizacijom i efektivnijom pješadijom dolazi do promjena u načinu komandovanja. Dolazi do evolucije komandne strukture i daljeg razvoja vještina samih zapovjednika na svim hijerarhijskim nivoima. Pismenost i opšte obrazovanje oficira dolazi do izražaja u tom novom poretku. Plemićko porijeklo, iako još uvijek izuzetno relevantno, na samom bojnom polju više nije najvažnija stvar. Individualna borbena vještina se gubi u novim modernim konceptima ratovanja. Vatrene oružje doživljava ekspanziju kao odgovor na čvrste vojne formacije. Preteča puške brzo dobija nove dijelove i dodatke koji olakšavaju njeno korištenje i vatrenu moć. Ove inovacije svoju masovnu primjenu upravo nalaze u 16. stoljeću iako su većinom izumljene sredinom 15. stoljeća. Koncentrisana paljba uvodi pušku na bojno polje za sva vremena. Inovacije u cilju što bržeg punjenja puške su povećale efikasnost paljbe. Tu se prije svega misli na standardizaciju naredbi, koja će postati norma sve do polovine 19. stoljeća. Konjica je ostala pouzdana sila tokom 16. stoljeća. Dolazi ipak do promjene izazvane socio-ekonomskim kretanjima i tehnološkim razvojem. Konjica se od tada počinje približavati pojmu taktičke jedinice, a postepeno gubi svoj socijalni status. Ono što je evidentno jeste da konjica kao tradicionalna platforma za plemstvo, ostaje u komandnom to jeste povoljnijem

statusu u odnosu na ostale vojne rodove. U smislu naoružanja 16.stoljeća je period kada konjanik evoluirao u smislu korištenja novih i prilagođavanju starih metoda ratovanja. To se najviše odražava usvajanjem pištolja i novih taktika. Koplje tokom stoljeća postepeno počinje da izlazi iz upotrebe. Teški konjanički oklop doživljava svoje zadnje etape razvoja, imajući u vidu da se princip teškog oklopa prevazilazi u ovom periodu. Prilagođavajući se novim uslovima po pitanju taktike, konjanik uspijeva biti relevantan u novim vojnim prilikama.

Ovo je period kada se razvijaju mnogobrojne doktrine vezane za artiljeriju. Dolazi do pomaka u metalurgiji koji nagovještava dalji tok razvoja artiljerije. Počinje razvoj ljevanja željeznih topova. Artiljerstvo je još u povojima, a to se najbolje vidi na primjeru standardizacije kalibra topova. Samim povećanjem upotrebe artiljerije dolazi do prilagođavanja fortifikacijskih objekata. Fortifikacija se počinje dalje razvijati, pogotovo na italijanskom prostoru. Dolazi do oživljavanja starih i razvoja novih metoda pri izgradnji utvrđenja. Ovaj razvoj je najviše išao u pravcu korištenja novih kapaciteta oružja prilagođenom upotrebi u tvrđavama. Utvrđivanje gradova je imalo direktne posljedice na tempo ratovanja. Dugotrajne opsade su uobičajene.

Socijalni i realni uslovi rata doživljavaju promjenu. Postojala su ograničenja u tehnološkom, industrijskom i poljoprivrednom sektoru društva. Ali ako izvršimo usporedbu sa prethodnim periodima, kapaciteti zemalja su znatno veći. Najveća promjena jeste otvaranje svijeta, što je praćeno kasnijom intenzivnom kolonizacijom. U globalnom kontekstu dolazi do „otvaranja“ svijeta. Pravac razvoja vojne doktrine tada ide ka centralizmu. To znači da ne možemo govoriti o jedinstvenom šablonu razvoja vojske. Proces ratovanja je bio pod utjecajem demografske ekspanzije, transokeanskih otkrića, intelektualnih propitivanja i razvoja štampe. Vojne snage su bile odraz društva. Nasilje je bilo opšte prihvaćeno, a takav stav društva je nailazio na razumijevanje od strane sveštenstva (ili uleme, u zavisnosti o kojem dijelu Evrope se govori). Nasilje je kanalisano u borbu protiv „krivovjernih“. Objektivno posmatrajući, mora se konstatovati da je nasilje bilo prigrljeno i od ostatka društvenih slojeva. Pojmovi časti i slave su bili duboko usađeni u pojam vladanja i međusobnih državnih odnosa. Takav pogled na uređenje društva je prirodna posljedica aristokratskih obaveza viših slojeva. Upravo kroz te pojmove je aristokratija imala svojevrstni društveni argument, nad onima koji su smatrani nižim slojevima. Bivši ratnici-kraljevi su uzimani kao pozitivni primjeri i modeli po kojima se treba ravnati vladar. Ova tradicija je održavana učesćem u ratu i ličnom kulturom nasilja. Mir kao dugoročni cilj je uvijek bio uslovljen ratnim uspjehom. Srž sukoba je ležala u pitanju zemljišnih prava ili potraživanja.

Uslijed borbe za moć aristokratija je koristila svoje prirodne mehanizme rješavanja sporova to jeste ratove i sukobe. Same vladajuće dinastije su za svoje položaje morale zahvaliti prošlim odlučujućim bitkama. Isti slučaj je bio sa tadašnjim republikama, uz napomenu da je bilo mirnih transfera vlasti u takvim političkim sistemima, barem u načelu. Renesansni vladari u svom vođenju politike kao pozadinske motive imali viteški kodeks i religijsko opredjeljenje. Unutar tih procesa vojni razvoj ide samostalno. Individualna uloga vladara u tom procesu ima ograničenu ulogu.

Plemstvo i tradicionalne elite su imale prednost u dobijanju komandnih mjesta, zbog političkog utjecaja i patronaže. Uspon modernog oficirskog korpusa je u teoriji osigurao alternativnu strukturu kroz koju je vladar mogao da distribuira patronažu. Tako je došlo do metamorfoze nobiliteta koji se integriše sa novim konceptom države. To je praćeno korištenjem lokalnog utjecaja plemstva. Ovaj proces nije uvijek bio istog intenziteta svugdje u Evropi. Ta prilagodljivost je bila odraz duboko usađenih hijerarhijskih vrijednosti društva. Sposobnost plemića da regrutuju ljude se protezala kroz porodične veze, društveni angažman, beneficije te već ustanovljeni povoljni ekonomski položaj. To su karakteristike jednog zemljoposjedničkog društva. Iako ovaj sistem nije nužno morao značiti odsustvo profesionalizma, on je imao svoja ograničenja u smislu kontrole modernizacije vojske od strane države. Socijalne dimenzije ratovanja su uključivale pretpostavku da su vojnici dužni služiti ispod onih koji su na višoj društvenoj hijerarhijskoj ljestvici od njih samih. Tu je kolektivno i individualno nasilje imalo opravdanje. Istovremeno vojnici nisu bili svedeni na puke izvršioce naredbi. Oficiri su poduzimali korake kako bi održavali moral vojske. Moral i borbeni duh je često bio povezan sa vjerskim ubjeđenjima, što je primjetno sa razvojem reformatorskog pokreta i reakcijom na njega.

Regrutovanje plaćenika odražavalo je sposobnost pojedinca „višeg“ porijekla da regrutuju i vode trupe. Većina plaćeničkih zapovjednika četa je dolazila iz redova elite. Suprotno raširenom ubjeđenju plaćenici nisu odreda svi bili luralice i kriminalci. U pojedinim četama je većina dolazila upravo iz redova osoblja koje je poticalo iz sredina u kojima se služilo socijalno višim društvenim slojevima. Navika unajmljivanja trupa koje su bile demobilisane je omogućavala stabilnu zalihu svježeg ljudstva. Takve trupe su očekivale veću plaću od običnih regruta. Sa druge strane spektra su stajale milicije. Milicioneri su mogli biti i puno bolje motivisani da brane svoje ognjište. Sa finansijske strane su bili puno rentabilniji od plaćenika. To je ipak značilo da je njihov ofanzivni kapacitet bio znatno manji. Feudalni princip sakupljanja trupa, koji se može dijelom prepoznati u milicijama je i dalje ostao

relevantan mada ograničenom obliku, uslijed nepouzdanosti. Vladari su za potrebe stajaće vojske u 16. stoljeću koristili plaćenike i sub-feudalne šablone sakupljanja vojske kao što su milicije. Ratovanje iako vođeno dinastičkim interesima, udara temelje moderne državnosti. Tu se prije svega misli na stvaranje mentaliteta „nas protiv njih“. Taj koncept zajedno sa pojavom apsolutizma daje novu dimenziju pojmu države, koji nije bio moguć u feudalnom društvu. Konstrukt teritorijalizacije identiteta nije bio rezervisan samo za političke elite. Kao rezultat, dolazi do izgradnje jednog ideološkog okvira u kojem je bilo moguće motivisati i regrutovati trupe, a koji se javlja kao alternativa feudalnom tipu ratovanja. Kada se naglasak stavi na ovakve navedene stvari, više nego na sami tehnološki razvoj, vojna historija postaje dio generalne historije, što je sasvim prikladno.

LITERATURA

Arnold Thomas, *The Renaissance at War*, Harper Perennial ,Toronto, 2001.

Anglo Sydney, *The Martial Arts of Renaissance Europe*, Yale University Press, Haven, 2000.

Angus Kostam, *Pavia 1525*, Osprey publishing, Oxford, 2001.

Black Jeremy, *European Warfare 1494-1660*, Routledge, Abingdon-on-Thames, 2002.

Brodie Bernard, *From Crossbow to H-Bomb*, Indiana University Press, Indiana, 1973.

Duffy Christopher, *Siege Warfare: The Fortress in the Early Modern World 1494-1660*, Psychology Press, Oxfordshire, 1996.

David G. Chandler, *The Art of Warfare on Land*, Hamlyn, London, 1974.

Eltis David, *The Military Revolution in Sixteenth-Century Europe*, I.B.Tauris, London, 1998.

Gush George, *Renaissance Armies, 1480-1650*, Patrick Stephens Ltd, Somerset, 1982.

Hall Bert, *Weapons and Warfare in Renaissance Europe: Gunpowder, Technology, and Tactics*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2001.

Hale John, *War and Society in Renaissance Europe 1450-1620*, Queen's University Press, Montreal, 1985.

Knecht Robert, *The French Religious Wars 1562-98*, Osprey publishing, Oxford.

Kennedy Paul, *The rise and fall of the great powers*, Vintage books, New york, 1989.

Miller Douglas, *Men-at-arms series: The Landsknechts*, Reed Consumer Books, London, 1976.

Miller Douglas, *Armies of the German Peasant's War 1524-26*, Osprey publishing, Oxford, 2003.

Miller Douglas, *The Swiss at War*, Osprey publishing, Oxford, 1979.

Nicolle David, *Fornovo 1495*, Osprey publishing, Oxford, 2001.

Nossov Konstantin, *Russian Fortresses 1480-1682*, Osprey publishing, Oxford, 2006.

Oman Charles, *A History of the Art of War in the Sixteenth Century*, Pole Books, Pennsylvania, 1999.

Parker Geoffrey, *The Army of Flanders and the Spanish Road*, Cambridge University, London, 1972.

Richards John, *The Landsknecht 1486-1580*, Osprey publishing, Oxford, 2002.

Stephenson, *The Fortifications of Malta 1530- 1945*, Osprey publishing, Oxford, 2004.

Shpakovsky Viacheslav, *Armies of Ivan the Terrible*, Osprey publishing, Oxford, 2006.

Turnbull Stephen, *The Ottoman Empire 1326-1699*, Osprey publishing, Oxford, 2003.

Živojinović Dragoljub, *Uspon Evrope*, Matice srpske, Novi Sad, 1989.